

O'zbekistan Respublikasi'' xali'q bilimlendi'ri'w ministrliqi
A'jiniyaz ati'ndag'i' No'kis ma'mleketlik pedagogikali'q
instituti'

Mektepke shekemgi ha'm baslawish ta'lim fakul'teti

Baslawi'sh ta'lim metodi'kasi'' kafedراسi'

5111700 «Baslawish ta'lim ha'm sport ta'rbiyalıq is»

ta'lim bag'darı

4 A basqısh talabası

Turdi'muratova Periyzat Xojamuratovna

PITKERIW QA'NIGELIK JUMI'SI'

**Tema: Baslawi'sh klasslarda saxnalasti'ril'g'an woyi'nlardi'n`
pedagogikali'q tiykarlari'**

MAK da qorg'awg'a ruxsat berilsı'n:

Kafedra baslıg'i':

prof. M.Aymbetov

İlimiy bashi':

dots. G.X.Jumasheva

Xatker:

G'. Mirzabekova

NO'KIS - 2015

Baslawi'sh klasslarda saxnalasti'ril'g'an woyi'nlardi'n` pedagogikali'q tiykarlari'

M A Z M U N I

Kirisiw	3
I-Bap. Woqi'wshi'lardi' aqi'li'y jaqtan rawajlandi'ri'wda saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' a'hmiyeti	8
1.1. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda balalarg'a saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' estetikali'q ta'rbiya beriw	8
1.2. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n bari'si'nda psixikali'q biliw processlerinin' rawajlani'wi'	20
II-Bap. Woqi'wshi'lardi'n' so'ylew tilin rawajlandi'ri'wda saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' pedagogikali'q tiykarlari'	29
2.1. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarg'a qatnasi'w ushi'n kerekli bolg'an bilim, uqi'pli'li'q ha'm ko'nlikpeler	29
2.2. Woqi'wshi'lardi'n' so'ylew tilin rawajlandi'ri'wda ha'm wolardi' ta'rbiyalawda saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' roli	40
Juwmaqlaw	49
Paydalanilg'an a'debiyatlar	51
Qosi'msha	54

Kirisiw

Yeli'mi'zdi'n' g'a'rezsizlikkrisiwi menen ta'lim-ta'rbiya ma'selesi'ne u'lken di'qqat awdarilip, tu'pkilikli reformalar a'melge asi'ril'maqta. Usig'an baylani'sli' Prezidenti'mi'z I.A.Karimovtin' "Jogari' ma'nawiyat – jen'ilmes ku'sh" shi'g'armasi'nda: «Jan'asha pikirleytug'i'n, zamanago'y talaplar tiykarinda isleytug'i'n insandi' ta'rbiyalawi'mi'z, kamalg'a kelti'ri'wi'mi'z za'ru'r»¹ dep, ayri'qsha atap ko'rsetedi.

Haqiqatinda da, bu'gingi ku'nni'n' yen' basli wazi'ypalari'ni'n' biri woqi'wshi'lardi' ha'r ta'repleme garmonikali'q rawajlang'an, wo'z yelini'n' sadi'q ha'm bilimli insani yetip ta'rbiyalaw ma'selesi boli'p tabiladi'. A'sirese, bunday wazi'ypalardi' a'melge asiriw, ta'lim ha'm ta'rbiya beriwdi'n' tiykarg'i' fundamenti bolg'an baslawi'sh bilim beriw mekteplerinde woqip atirg'an baslawi'sh klass jas da'wirindegi woqi'wshi'lardi' ta'rbiyalawshi' pedagoglar, psixologlar ha'm mug'a'llimlerdi'n' yen' tiykarg'i' xi'zmeti ha'm wazi'ypasi boli'p yesaplanadi'. Sebebi, baslawi'sh bilim beriw mekteplerindegi' baslawi'sh klass jas da'wir woqi'wshi'lari'ni'n' yen' sapali ha'm ta'sirli bilim ha'm ta'rbiya ali'wi'ndag'i' yen' tiykarg'i' da'wirdi wo'z ishi' ne aladi'. Solay yetip, baslawi'sh bilim beriw mekteplerindegi' baslawi'sh klass jastag'i' woqi'wshi'lardi'n' ha'r ta'repleme bilim ha'm ta'rbiya ali'wi'nda, woqi'wshi'lardi'n' bilim da'rejesi'n ha'r ta'repleme jetilisti'ri'wde saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' a'hmiyeti wog'ada ulli'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n - baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' tek su'yikli is-ha'reketi g'ana yemes, al bul baslawi'sh mektep jasi'ndag'i' 1-klass woqi'wshi'lari'ni'n' tiykarg'i' xi'zmetini'n' jetekshi' tu'ri boli'p sanaladi'. Tek, usi saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' g'ana woqi'wshi'ni' jogari' klass

---

¹ I.A. Karimov. Jogari ma'nawiyat – jen'ilmes ku'sh. N.: "Qaraqalpaqstan", 2009, -15b.

jastag'i' mektep woqi'wshi'si' da'rejesi'ne wo'tiwge tayarlawshi' tiykarg'i' jan'adan payda bolatug'i'n belgileri qa'liplesiwine u'lken ja'rdemin tiygizedi.

Woqi'wshi'ni'n' saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' bilim, uqi'p ha'm ko'nlikpeleri da'rejesi'ni'n' rawajlani'wi'nda, woqi'wg'a sanali tu'rde tilek bildi'ri'winde bul woyi'n xi'zmetini'n' a'hmiyeti ulli'. Psixolog ha'm pedagoglar saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' bul ayi'rmashi'ig'i'na u'lken di'qqat awdarg'an. Al pedagog ali'm G.X.Jumasheva bul boyi'nsha bi'lay dep pikir bildiredi: «Woyi'n ni'n' a'hmiyeti tek balada wo'zini'n' mazmuni boyi'nsha xi'zmetinde jan'a sebeplardi'n' ha'm sog'an baylani'sli' wazi'ypalardi'n' payda boli'wi' menen sheklenip qalmaydi'. Woyi'n na'tiyjesi'nde jan'a da'liyillewlerdi'n', jan'a psixologiyali'q formalari'ni'n' payda boli'wi' bir qansha a'hmiyetli boli'p sanaladi'. Tek saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda g'ana sanali yemes affektli (jasalmali), tu'r lengen tikkeley tilek formasi'ndaw motivten, sanalili'q da'rejesi'ne yerisken, uliwmalasti'ri'lg'an tilek formasi'na iye motivke wo'tiw payda boladi'»².

A'l bette, baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' is ha'reketini'n' basqa tu'rleri de bul jan'a talap yetiwshi' liktin' qa'liplesiwinde wo'z ta'sirin tiygizedi, lekin yen' a'hmiyetli baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n' turmi'si'ndag'i' xi'zmettin' tu'ri bolg'an saxnalasti'ri'lg'an woyi'nnan basqa birden-bir tu'rinde baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'nda emotsionalli'q keypiyat sezilmeydi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarg'a wolar tek yertek qaharmanlari'ni' obrazlari'na kirip g'ana qoymastan u'lken jastag'i' adamlardi'n' turmi'si'na toli'q emotsional` kirisip ketedi, al basqa woyi'nlarda ja'miyetlik funktsiyani bunday duri's bo'listi'ri'w ha'm adam xi'zmetini'n' bunday mazmunli boli'wi'nday ta'sir ko'rsete almaydi'. Woqi'wshi'ni'n' rawajlani'wi' ushi'n ha'r qanday ta'rbiyali'q qa'siyetke iye woyi'nlardi'n' birinshi' ha'm tiykarg'i' a'hmiyeti mine usi'nnan ibarat.

---

² Jumasheva G.X. Formirovanie osnov kul'turi obsheniya doshkol'nikov na karakalpakskom yazike sredstvami teatralizovannix igr / Monografiya. N., «Bilim», 1997, -34b.

Joqari'da ko'rsetilgenindey-aq "saxnalasti'ri'lg'an woyi'n yerikti rawajlandi'ri'wdi'n' birinshi' mektebi boli'p sanaladi', tek saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda g'ana wo'z yerkinshe, wo'zini'n' jeke tilegi boyi'nsha ha'r tu'rli talaplarg'a bag'i'ni'wdi'n' da'slepki uqi'plilig'i' payda boladi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' a'hmiyetliligi sonnan ibarat, «wol tu'si'nikte g'ana yemes, al ha'rekette de moral` mektebi'''³ boli'p sanaladi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar baslawi'sh klasslarda woqi'wshi'lari'ni'n' is ha'reketlerin sho'lkemlesti'ri'w ushi'n qolayli' jag'day tuwdiradi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' ta'sirliligi sonda, woqi'wshi' wo'zine atqari'w ushi'n berilgen beligili bir rol'di alg'anda (mi'sali, qoyandi, tishqandi, pishi' qti h.t.b.), sol personajlardi' ko'rsetiw ushi'n wolardi'n' xarakterli bolg'an belgilerin izlenip ha'm woni'n' ha'reketlerin sanali ha'm wo'z yerki menen wori'nlaydi''.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n xi'zmetini'n' a'hmiyetliligi sonnan ibarat: wol woqi'wshi'lar ja'miyetin qa'liplestirwde u'lken mu'mkinshiliklerge iye. Bunnan basqa hesh qanday xi'zmet woqi'wshi'larg'a wo'z betinshe qarim-qatnas jasawdi'n' anaw yamasa minaw formalari'n du'ziwge mu'mkinshilik bermeydi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda jeke psixikali'q processler qa'liplesedi yamasa qayta du'ziledi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n xi'zmet jag'dayinda ko'riw sezgirliги bir qansha ku'sheyedi, woqi'wshi' yadta saqlawdi'n' sanali maqsetin burin ha'm jen'il tutadi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n - xi'zmetinde woqi'wshi'ni'n' intellektualli'q rawajlani'wi' ushi'n ko'rgizbeli-ha'reket yetiwshi' woylani'wdan, obrazli' ha'm so'zlik-logikali'q woylani'w elementlerine wo'tiw ushi'n qolayli' jag'daylar du'ziledi. Tek saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda g'ana woqi'wshi'da tiplik obrazlardi' du'ziwdi uliwmalasti'ri'w, wo'z pikiri boyi'nsha wolardi' qayta quriw uqibi woyanadi.

---

³ Jumasheva G.X., Ma'wlenova R.A., Baribina N.S. Baqshada saxnalastirilg'an oyinlar. N. «Bilim», 1995, -14b.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n - processinde baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda woqi'wshi'lardi'n' xi'zmetini'n' jan'a tu'rleri payda boladi' ha'm rawajlanadi'. Tek saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda g'ana birinshi' ret woqi'wdi'n' elementleri payda boladi'. Woqi'wshi' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda barli'q waqitta wo'zini'n' jasi'nan joqari', wo'ziini'n' qa'dimgi ku'ndelikli minez-qulqinan joqari' boladi', wol saxnalasti'ri'lg'an woyi'nsha wo'zin wo'z-wo'zinen anag'urlim joqari' sezedi.

Yag'niy, saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' woqi'wshi' wo'zini'n' ha'r bir is ha'reketin baqlap, haqi'yqi'y turmi's penen wo'mirin baylanistiradi ha'm juwmaq shi' g'aradi. Na'tiyjede, woqi'wshi'ni'n' yerkin is - ha'reketleri arqali' wo'zin wo'zi basqari'w, shan'araqta, mektepte, klassta ha'm ja'ma'a'tte aqi'llili'q penen is tutiwg'a iytermelesedi. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda woqi'wshi'lardi'n' is-ha'reketleri menen tani'si'p qarag'ani'mi'zda, woqi'wshi'lardi'n' woyi'n iskerligine u'lken qizig'i'wshi'ig'i'ni'n' bar yekenligine isendik. Sebebi, saxnalasti'ri'lg'an woyi'n woqi'wshi'da emotsional kewil xoshi'n payda yetip, wolardi'n' ha'r bir is ha'reketti tolqi'nlanip islewine ken' mu'mkinshilik beredi. Joqari'da atap ko'rsetilgen ma'liwmatlarg'a tiykarlanip bizler pitkeriw qa'nigelik jumi'si'ni'n' temasi'n "Baslawi'sh klasslarda saxnalasti'ril'g'an woyi'n'lardi'n' pedagogikali'q tiykarlari'" dep ali'wdi' uyg'ardi'q.

Temani'n' maqseti: - saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' woqi'wshi'lardi' ha'r ta'repleme rawajlandi'ri'w, jan'a metod ha'm usi'llardan qollani'w arqali' woylaw ha'm so'ylew tilin bayi'ti'w.

Temani'n' izertleni'w wazi'ypalari':

a) Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n - arqali' woqi'wshi'lardi'n' til baylig'i'n, so'ylew tilin rawajlandi'ri'wdi'n' a'hmiyetin ashi'p ko'rsetiwde pedagog ha'm psixologlardi'n' pikirlerine analiz jasaw.

b) Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' aynala a'tirap penen tanisti'ri'wdi'n' jan'a usi'llari'n qollani'w.

v) Baslawi'sh bilim beriw ma'kemelerinin' is ta'jiriybelerin u'yreni'w.

g) Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' woqi'wshi'lardi' ka'mil insan yetip ta'rbiyalawda woyi'n'lardi'n` tutqan worni'n ani'qlaw;

d) Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardi' sho'lkemlesti'ri'w metodi'kasi'.

Temani'n' izertleni'w wob`ekti: Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'.

Izertlew jumi'si'ni'n' predmeti: Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardan paydalani'w.

Izertlew jumi'si'ni'n' a'meliy a'hmiyeti ha'm jan'alig'i':

Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardan paydalani'w processini'n' bir pu'tinligi, pedagogikali'q problema si'pati'nda u'yreniliwi. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardan paydalani'w arqali' woqi'wshi'lardi' xali'q da'stu'rlerinde ta'rbiyalawdi'n' a'hmiyetin u'yreni'wi. Woqi'wshi'lardi' baslawi'sh klasi'nda saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar arqali' xali'q da'stu'rlerinde ta'rbiyalawdi'n' metodlari' ha'm qurallari' belgilep berilgenligi.

Izertlew jumi'si'ni'n' ilim – izertlew metodlari':

- Ilimiy a'debiyatlardi' u'yreni'w, wolardi' analiz yetiw ha'm uliwmalasti'ri'w metodi';
- Baqlaw metodi';
- Gu'rrin'lesiw ha'm eksperiment metodlari';
- Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda ta'jiriybe si'naw jumi'slari'n ali'p bariq metodi' h.t.b.

Izertlew jumi'si'ni'n' du'zilisi:

Pitkeriw qa'niygelik jumi'si yeki bap, 4-paragraf, juwmaqlaw, paydalanilg'an a'debiyatlar diziminen ha'm qosi'mshadan ibarat.

I-Bap. Woqi'wshi'lardi' aqi'li'y jaqtan rawajlandi'ri'wda saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardi'n' a'hmiyeti

1.1. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda balalarg'a saxnalasti'ri'lg'an woyi'n arqali' estetikali'q ta'rbiya beriw

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' tiykarg'i' xi'zmeti boli'p, wol arqali' woqi'wshi' shaxs si'pati'nda qa'liplesip baradi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n woqi'wshi'ni'n' keleshekтеgi woqi'w, miynet xi'zmeti, adamlarg'a mu'na'sebetini'n' qay jerde qa'liplesip bari'wi' n belgileydi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n qa'dim zamanlardan beri pedagog, psixolog, filosof, etnograf ali'mlar di'qqati'n wo'zine tartip kelgen.

G'a'rezsizliktin` sharapati' menen baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'na u`lken itibar berilmekte. Prezidenti'mi'z I.Karimov ha`r bir wo`sip kiyatirg`an jas a`wladtin` kelesheginin` jarqin, biyik yekenligin yesapqa ali'p, wolarg`a barli'q mu`mkinshi' liklerdi jaratip beriwdi belgili maqset yetip ko`rsetti<sup>4</sup>. Balalardi'n`, a`sirese baslawi'sh mektep jasi'ndag'i' balalardi'n` ta`rbiyasi'na u`lken itibar berildi. Xali'q pedagogikasi''nda balalardi' tuwilg`aninan baslap jaqsi' sezimlerge, jaqsi' tu'si'niklerge iye yetip ta`rbiyalawdi, insaniyli'q unamli' bay paziyletlerdi wo`zinde ja`mlep qa`liplesiwinde a`hmiyeti u`lken yekenligin jaqsi' sezgen ha`m bug`an ayiriqsha itibar qaratip kelgen. Xali'q pedagogikasi' balalarg`a aqi'li'y ha'm estetikali'q ta`rbiya beriwdi tu`rli derekler ja`rdeminde a`melge asi'ri'p wotirg`an. Sebebi aqi'li'y ha'm estetikali'q ta`rbiya adamdag'i' jaqsi' sezimdi ha`m jaqsi' minez-quli'qti qa`liplestiredi. Xali'qtin` wo`z balalari'n ta`rbiyalawdag'i' tiykarg'i maqsetlerinin` biri de usi'lardan ibarat. Ta`rbiyali'q a`hmiyetke iye bolg`an pedagogikali'q ta`sir jasawlardi'n` ko`pshi' ligi balalardi'n` i`qlasi'n suliwli'qqa jetilisti'ri'wdi na`zerde tutadi. Usi'lardi'n` biri xali'qtag`i balalar

woyi'nlari'. Balalar woyi'nlar ja'rdeminde bolmi'sqa aqi'li'y ha'm estetikali'q mu'na'sibetti ju'zege keltiredi. estetikali'q ha'm aqi'li'y sezim ha'm tu'si'nikler balalar woyi'nindag'i' ha'r qi'yli' elementlerdi qabi'l yetiwden baslanadi'. Balalardag'i' estetikali'q qabi'l yetiwshi' lik wolardi'n` do'retiwshi' lik mu'mkinshi' liklerin janlandiradi, sebebi woyi'nnan aling`an na`zik zawiqli sezimler balalardag'i' umti'liwshi' li'qti ha'm wolardi' do'retiwshi' likke qizig`iwshi' li'qti jedellestiredi. Usi sebepli balalar woyi'nlari'n sho'lkemlestirgende wolardi'n` woyi'n dawami'nda wo`z betinshe is yete ali'wshi' li'q uqibin rawajlandi'ri'w a`melge asi'ril'adi'.

Woyi'n lar xali'q pedagogikasi''nda wo`zinin` woynali'w ha'm ta`rbiyalı'q ta`sir tiygiziw xarakteri boyi'nsha sha`rtli tu`rde to`rtke bo`lingen:

- Dene shi' niqti'ri'wshi' xareketli woyi'nlar;
- Aqi'l tu'si'nikti rawajlandi'ri'wshi' didaktikali'q woyi'nlar;
- A`dep-ikramlili'qti qa`liplesti'ri'wshi' woyi'nlar;
- Balalarg`a estetikali'q ta`rbiya beriwshi' woyi'nlar;

Dene shi' niqti'ri'wshi' ha'reketli woyi'nlardi'n` mazmuni balalardi' rawajlandi'ri'wshi' li'q a`hmiyetine iye. Al bazi bir saxnalasti'ri'lg`an woyi'nlar balalardag'i' a`dep-ikramlili'q, estetikali'q, tamanlardi' da mazmunlasti'ri'w qa`siyetlerin iyelegen. Shi' ninda da qaraqalpaq xali'q woyi'nlari'nin` bir topari jaslardag'i' intellektualli'q qubilislardi' mazmunlasti'ri'wg`a bag`ishlani'p, wolardag'i' woylani'w, pikir juwirtiwi qa`biletlerin shi' niqti'ri'wg`a beyimlesken. Woyi'nlar wo`zinin` qag`iydasi boyi'nsha ba`rqulla ta`rtipke bag`ini'wg`a, woyi'n qag`iydasi'n buzbawg`a, a`depli boliwg`a u`yretedi. Woqi'wshi'lardi'n` barli'q ku`sh-ha`reketin alg`a qoyi'lg`an maxsetke yerisiwge jumsawg`a umti'ldiradi ha'm wo`z-ara biyma`lel qatnas, ma`mile jasaw ma`deniyatlilig`in ta`rbiyalaydi'. Woyi'n woqi'wshi'lardi'n` barli'q ma`pine ta`biyiy tu`rde sa'ykes kelgenlikten woynaw bari'si'nda balanin` minezi ayqinlasa baslaydi'. Woyi'nlar

---

⁴ A. Karimov. O'zbekstan XXI a'sir bosag'asinda. N.: "Qaraqalpaqstan", 1999.

woqi'wshi'ni qorshap turg'an turmi'sqa yerkin aralasiwg'a tayarlap, turmi's tuwrali ma'lim tu'si'nikler beredi. Wolar woyi'n bari'si'nda wo`zin-wo`zi bileli ha'm wo`zindegi qa`bilette, mu`mkinshi' likti, neni isley ali'wg'a shaması jetkilikli yekenligin an`g`aradi.

Ataqli pedagog-ali'mlari'nin` ali'p barg'an ilimiy jumi'slari' woyi'ng'a kompleks basshi' li'q yetiw arqali' woqi'wshi'larg'a woyi'nnin` mazmuni, sho`lkemlesti'ri'wi, diziliwi woqi'wshi'lardi'n` a`dep-ikramlili'q qatnasiqlari', balalar woyi'ninin` rawajlani'w da`rejesi'ne ta'sir yetiw mu`mkinshi' ligin ko`rsetedi.

Woqi'wshi' wo'zi saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlari'nda aldin u'lkenler miynetine uqsatiwg'a ha'reket qi'ladi', keyinsheli wolardi'n' miynetine qatnasadi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n jas a'wladti miynetke tayarlaydi'. Woqi'wshi'lar woyi'nin bunday tu'si'ni'w birinshi' ma'rte K.D.Ushi'nskiy ta'repinen ta'riplep berilgen yedi. Wol wo'z shi'g'armalari'nda "balalar woyi'nini'n' mazmuni wolardi'n' wo'mirden alg'an tu'si'nikleri menen belgilep wolar shaxsi'ni'n' qa'liplesiwine ta'sir yetedi"⁵, -dep jazadi.

Sunday qi'lip, saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' socialli'q waqiya yekenligin, wonda do'gerek-a'tiraptag'i' ha'mme na'rseni'n' sa'wleleniuin ulli' ali'm ha'm pedagoglar wo'zlerinin' baqlaw ha'm ilimiy izertlewleri arqali' da'lillep beredi.

Mug'a'llimler woqi'wshi'lar woyi'nina basshi' li'q qi'liwda to'mendegilerge boysi'ni'wlari' lazim:

1. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n menen miynet wortasi'nda duri's mu'na'sebet wornatiw.

2. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda woqi'wshi'lardi'n' bolajaq miynetkesh adamlarg'a mas bolg'an fizikali'q ha'm ruhiy si'naqlari'n ta'rbiyalaw.

Sol sebepli saxnalasti'ri'lg'an woyi'n tariyxiy rawajlani'w processinde miynet xi'zmeti na'tiyjesi'nde payda bolg'an socialli'q xi'zmet boli'p

yesaplanadi` saxnalasti`ri`lg`an woyi`n ha`miyshe haqi`yqi`y wo`mirdi sa`wlelendiredi. Demek, socialli`q wo`mir wo`zgeriwi menen woni`n` mazmunida wo`zgeredi` saxnalasti`ri`lg`an woyi`n ma`lim maqsetke qaratilg`an sanali xi`zmet boli`p, woni`n` miynet penen ko`p uliwmalig`i` bar ha`m jaslaridi` miynetke tayarlawg`a xi`zmer yetedi. Saxnalasti`ri`lg`an woyi`n xi`zmeti tiykarinda baladag`i` woqi`w xi`zmeti rawajlanadi`,bala qanshelli jaqsi` woynasa, al mektepte sonshelli jaqsi` woqi`ydi`.

A.V.Zaporojets⁶ balalar woyi`nin yerte jastan baslap baqlap bari`wi` na`tiyjesi`nde woni` ha`reketke kelti`ri`wshi` sebepler, rawajlani`w nizamli`qlari`, ha`r qi`yli` jas basqi`shlarda balalar woyi`nini`n` wo`zine ta`n ta`repleri, mazmuni ha`m du`zilisi`n u`yreni`w za`ru`rligi payda boladi`.

Jeti jastag`i` balalar woyi`n xi`zmetini`n` birinshi` basqi`shi` tanisti`ri`wshi` woyi`n boli`p, wol na`rse woyi`n xi`zmeti boli`p yesaplanadi`. woni`n` mazmuni qol ushi`ndag`i` na`zik ha`reket boli`p yesaplanad.

Keyingi basqi`sh sa`wlelendi`ri`w woyi`ni boli`p yesaplanadi`. Bul yerte jastag`i` balalar woyi`ni psixologiyali`q mazmunini`n` rawajlani`wi`nda yen` joqarg`i` shi` n`i yesaplanadi`. U`lkenler ta`lim-ta`rbiyali`q islerin belgili bir izbe-izlik penen ali`p barsa, bul jastag`i` balalar na`rse ha`m buyimlar atin, nege isletiletug`i`nlig`i`n bilip aladi` ha`m bul jan`a belgilerdi wo`z woyi`nlari`nda qollanadi`.

Bul jastag`i` balalar woyi`ni mazmuni jag`i`nan predmetli xi`zmetti sa`wlelendiredi.

Jeti jastin` aqi`ri` ha`m segiz jastag`i` balalar woyi`ninda syujetti sa`wlelendi`ri`w ju`zege keledi. Bala qoli`ndag`i` buyi`m menen wonnan qalay paydalani`w kerekligin bilip aladi`. Mi`sali: qasiq penen awqat

---

⁵ Ushinskiy K.D. Rodnoe slovo. Izbr.ped.soch. – M., Uchpedgiz.,1954. T. 2. – 28 S.

jelinedi, kesada chay ishi' ledi, krovatta jatiladi', quwi'rshaqti anasi yerkeleledi h.t.b. Usi'ni'n' tiykarinda syujetli-rolli woyi'nni'n' da'slepki qirlari' ju'zege kele baslaydi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar ko'rkem shi'g'arma tiykarinda quriladi'. Woyi'n syujeti, roller, qaharmanni'n' ha'reketleri, wolar tili shi'g'arma tekstine qarap, belgilenedi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n bari'si'nda socialli'q jag'i'nan aktiv, do'retiwshi' insan ta'rbiyalanadi'. A'sirese milliy xali'q woyi'nlar', saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar balalardi'n' milliy sanasi'n qa'liplesti'ri'wde u'lken a'hmiyetke iye boladi'. Balani'n' den-sawlig'i'ni'n' bekkemleni'wine ha'm fizikali'q rawajlani'wi'na miynet u'lken ta'sirin tiygizedi. Dene ta'rbiyasi sistemasi'nda belgili ' woyi'nlar aladi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar xali'q tu'si'niginde tek kewil ko'teriw boli'p qoymastan, aqi'ldi'n' rawajlani'wi'nda ha'm fizikali'q, a'dep ikramlili'q, estetikali'q ta'rbiya beriwde ayri'qsha qural boladi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n balalardi'n' so'ylew tilin rawajlandiradi, wolardi' shaqqanli'qqa, sheberlikke, ku'shlilikke, ziyreklilikke ta'rbiyalaydi'.

Balani'n' so'ylew xi'zmetini'n' qa'liplesiwindegi tabi's woni'n' do'retiwshilik penen shug'i'llani'wi', wolardi' so'z ko'rinislerinde an'lata woti'ri'p, woylaw uqi'plilig'i' arqali' ani'qlanadi'. «Bul wo'z gezeginde woni'n' qabillawin, sezini'win, baqlawshi'lig'i'n yelesletiwini ha'm an'lay biliwin yen' a'hmiyetli ma'sele yetip qoyadi», dep da'lillep ko'rsetedi pedagog ali'm G.X.Jumasheva wo'z miynetlerinde⁷. Zattin' keskinin payda yetiw ushi'n bala ko'rgenin yamasa ko'retug'i'nin ani'q tu'rde ko'z -aldina kelti'ri'wi za'ru'r, woni'n' qollaniliwin analiz yete ali'wi kerek. Bul baladan u'lken

---

⁶ Zaporjets A.V. Osnovnie problemi ontogeneza psixiki. / Aktual`nie problemi vozrastnoy psixologii. - M.: Izd-vo MGU. 1978. S. 4-50.

⁷ Jumasheva G.X. Muomala kunikmalarini shakllantirishda badiy adabiyotning roli. // j. Maktabgasha ta'lim. 2002. №10. S. 8-9.

Jumasheva G.X. Priyomi aktivizatsii mislitel`noy deyatel`nosti detey. // j. Uzliksiz ta'lim. 2003. №5. S. 67-72.

ko'lemdegi aqi'li'y miynetti, analizlew ha'm si'ntezlew uqibin, juwmaq jasaw ha'm aqi'li'y pikirlerdi talap yetedi. Yeger bala so'zdi'n' seslik quramin, wolardi'n' mazmunin tu'si'nip alg'an halda men'gerip alg'an bolsa, woni' za'ru'rlik grammatikali'q formada basqa so'zler menen baylanista qollana bilse bunday talaplardi' wori'nlaw qiyin yemes. Soni'n' menen birge balalardi'n' ko'pshi' ligi mektepke qabi'l yetilgende, zatlar yamasa qubilislardi' ta'riplew processinde aytarli'qtay qiyinshi' li'qlarg'a dus keliwin, jeke baqlawlari' ha'm yerteklerdi qaytalap aytip beriwlerinde qiynalatug'i'nli'qlari'n praktika ko'rsetip atir. Balalardi'n' so'zlerinde pikirlerin bayanlawda logikali'q izbeizlik buzi'ladi', wolar tek zatlardi'n' atin, ha'reketlerdi ko'rsetiw menen sheklenip qaladi', zatlar arasi'ndag'i' wo'zine ta'n belgilerin, sanli'q ha'm ken'eslik qatnaslari'n na'zerden shette qaldiradi.

Woqi'wshi'lar baylanisqa iye gu'rrin'lerdi du'ziwde jeterli sorawlar ko'rinisi'ndegi ja'rdemge mu'ta'j boladi'. Bunday faktorlar baylanisqa iye so'zlerdi woqi'wshi'lardi'n' qa'liplesti'ri'wi boyi'nsha ta'rbiyashi' lar ha'm ata-analardi'n' maqsetke bag'darlang'an jumi'slardi' ali'p barmawini'n' aqibeti boli'p tabiladi'. Bular balalar menen islesiwdi'n', wolardi'n' wo'z betinshe do'retiwshilik aktivligini'n' rawajlani'wi'n ta'miynlewshi' , wolardi' pikirlewge jetelewshi' ha'm pikirlerin so'zler arqali' an'latiwg'a umti'ldi'ri'wshi' formalari'n izlep tabiwdi talap yetedi. Bunnan zatlardi' ta'riplew ko'nlikpelerin iyelew ushi'n saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardi' ha'm shi' nig'i'wlar sho'lkemlesti'ri'w za'ru'rli'gi kelip shi' g'adi.

Yeger zat ha'm qubilislarda qanshelli jumbaq jasiring'an bolsa, woqi'wshi'lar ta'repinen sonshelli ko'p wo'zgeshelikler ha'm wo'zine ta'n belgiler ajiratip ko'rsetiledi ha'm wo'zlestiriledi, na'tiyjede belgilerdi an'lap ali'w ha'm ajiratip ko'rsete ali'w uqi'plari' wolardi' so'zler arqali' bayan yetiw menen qa'liplesedi. Baylanisqa iye so'zlerdi qa'liplesti'ri'wdegi yen' a'hmiyetli qurallardan biri yertekler boli'p wolarda jan'a qaharmanlar, personajlar payda boli'p wotiradi. «Bul woqi'wshi'larda jan'a so'zlerdi, so'z

dizbeklerin paydalani'p, wo'zlerinin' yerteklerdi woylap tabiwina qizig'i'wshi' li'q ha'm tilegin keltirip shi' g'aradi». Bular Yeger woqi'wshi'g'a toli'q yerkinlik berilip, u'lkenler wo'z pikirlerin kiritiwge umti'lmag'an jag'dayda, woqi'wshi' do'retiwshi' ligin bahalawda wob`ektivlikke jol qoyi'lg'anda, wori'nli ken'es berilgende, yerteklerdi asa talapshan'li'q penen talqi'lag'anda, pikirlerin bayanlawda unamli' ta'replerin ha'm izbe-izligin aytip beriwde ko'zge taslanadi'.

Do'retiwshilik penen woylaytug'i'n, jan'a mag'liwmatlardi' ali'wg'a talabi bolg'an woqi'wshi' barli'q qorshag'an wortali'qqa nemquraylili'q penen qaray almaydi'. A'ne, usi jasta balag'a do'retiwshilik tiykarlari' beriliwi, son'g'i'li'qta rawajlani'wi', jetilistiriliwi tiyis. Usi'lay yetip, wo'zini'n' ko'z-qarasi'nda qatan' turiwshi' , wo'z isenimine iye bolg'an, standart yemes tu'rde pikirleytug'i'n jas talantlardi' rawajlandi'ri'w ushi'n sha'rayatlar jaratiladi'.

Baslawi'sh klasslari'ndag'i' woqi'wshi'larg'a alg'a ilgerilew, wo'z rawajlani'w ushi'n barli'q sha'rayatlardi' jaratiwi tiyis. Bul balani mektepke tayarlawdi'n' basli maqseti boli'p tabiladi'.

Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' tilin rawajlandi'ri'wda saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' a'hmiyeti.

Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' wo'zine til qabillawda yen' qolayli' waqiti, bul baqshadag'i' ku'nler boli'p yesaplanadi'.

Qaraqalpaqstan Respublikasi' wo'zini'n' g'a'rezsizligin alg'annan keyin, ma'mleketlik tiller qaraqalpaq ha'm wo'zbek tili boli'p yesaplanadi'. Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar basqa tildi an'sat u'yrenedi, ha'm yeliklew tiykarinda soni'n' menen birge maqsetlilik penen balani'n' su'ylew da'rejesi'n rawajlandirip baradi'. Baslawi'sh klasslarg'a tu'si'ndi'ri'wge qolayli' bolg'an, wo'z betinshe ha'm do'retiwshilik aktivlesip, jetkerip beredi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar so'zdi'n' ma'nisi menen woyi'n shi' nig'i'wlari'na bo'linedi. Woyi'n shi' nig'i'wlari' avtodidaktizim ha'm balalardi'n' wo'z do'retiwshi' ligi tiykarinda du'ziledi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' basli elementi qag'i'ydalar yesaplanadi'. Qag'i'ydalardi' wori'nlaw woyi'n mazmunin a'melge asriwdi ta'miyinleydi. Woyi'ndag'i' qag'i'ydalar tu'rlishel` wolaridi'n' ayirimlari' woyi'n ha'reketleri ha'm wolaridi'n' izshi' ligin belgileydi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n bari'si'nda woyi'n ha'reketleri ha'm qag'i'ydalari' wortasi'nda wo'z-ara baylanis belgili. Woyi'n ha'reketleri ta'biyati da woyi'n barisi tiykarinda belgilep beriledi. Qag'i'ydalardi'n' belgililigi bolsa woyi'n ha'reketlerin a'melge asiriw ha'm woyi'n wazi'yпасi'ni'n' na'tiyjesi'ne yerisiwge ja'rdem beredi.

Solay yetip, woqi'wshi' woyi'nda wo'zine ta'biyiy jaqtan ta'lim aladi'. "Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' bul wo'zgesheligi balani woyi'n barisi, ha'reketleri ha'm qag'i'ydalari' arqali' u'yretiw ha'm kamal tapti'ri'w – avtodidaktizm », dep atadi rus pedagog ali'mi A.P.Usova⁸.

Ulli' woyshi' llar, psixolog ha'm pedagoglar woqi'wshi'lardi' woqitiwda ha'm ta'rbiyalawda barli'q waqitta woyi'ng'a ayri'qsha wori'n berip kelmekte. Woyi'n – baslawi'sh klass woqi'wshi' ushi'n yen' a'hmiyetli ha'm juwapkerli is. Woyi'nsiz woqi'wshi' ni'n' aqi'li'y jaqtan toli'q rawajlani'wi' mu'mkin yemes, bala woyi'nda du'n`yani jaqsi' tu'si'nedi ha'm woni'n' do'retiwshilik qa'bileti rawajlanadi'. V.A.Suxomlinskiy «Woyi'n bul ken' jaqti ayna, wol arqali' balani'n' ruwxiy du'n`yasi'na qorshag'an du'n`ya haqqindag'i' bilim ha'm tu'si'nik janli ag'i'nday boli'p quyiladi'. Woyi'n – bul biliw ha'wesligin ha'm qizig'i'wshi' li'q woti'n ali'sti'ri'wshi' ushqi'n»⁹ dep tegin aytpag'an.

Demek, woqi'wshi' woyi'n bari'si'nda wo'zin yerkin sezip ha'r qanday zatti, bilimdi an'sat ha'm tez qabi'l yetip sanali tu'rde men'geredi. Al,

⁸ Usova A.P. Rol` igri v vospitaniy detey. – M., 1976. – 96 s.

⁹ Suxomlinskiy V.A. Ata-ana pedagogikasi. M., 1978., 44-bet.

qaraqalpaq xali'q woyi'nlari' arqali' woqi'wshi'lar wo'zligin, milliyligin tani'p, wo'z xalqini'n' tariyx, wo'tmishi' , u'rp-a'det da'stu'rleri menen tani'si'p ruwxiy bay paziyletlerge bo'lenedi.

G'a'rezsizlik da'wirine shekem qaraqalpaq xali'q woyi'nlari' mektep turmi'si'nda duri'sli qollanilmay keldi. Bul woyi'nlardi'n' ko'pshi' ligi umitilip ta ketti. Ilimpazlari'mizdan tariyxshi' ha'm yetnograflardan S.Kamalov, T.J.Atamuratov, J.Esbergenov, I.Sadgyan, filolog ha'm fol'kloristlerden Q.Ayimbetov, Q.Maqsetov, A'.Ta'jimuratov ha'm tag'i' basqalar qaraqalpaq xali'q woyi'nlari' az da bolsa di'qqat awdarip, wo'z miynetlerinde geybir woyi'nlardi' ta'riplep berdi.

Pedagoglardan P.Shi' Imanov, M.Abutov, Jumasheva G.X., M.O'tepbergenova, Z.Patullaevalar balag'a ta'lim ta'rbiya berip, woni' rawajlandi'ri'wda qaraqalpaq xali'q woyi'nlari'ni'n' rolin ha'm a'hmiyetin ashi' p ko'rsetiwge tirisip ha'm wolardi' sho'lkemlesti'ri'wdi'n' metod ha'm usi'llari'n islep shi' qti.

Qaraqalpaq xali'q woyi'nlari'n to'mendegi printsiplerge su'yenip sistemali tu'rde qollansa boladi': qaraqalpaq xalqini'n' tariyxina ha'm ma'deniyatina tiykarlani'w printsipline; qaraqalpaq xalqini'n' u'rp-a'det ha'm da'stu'rlerine su'yeni'w printsipti; tu'si'niklilik printsipti; woqi'wshi'lardi'n' qizig'i'wshi'ig'i'n ha'm jeke wo'zgesheligin yesapqa ali'w; sistemalili'q; izbe-izlilik; bilim, uqi'p ha'm ko'nlikpelerdi men'geriwdi'n' bekkemliligi; woqi'wshi'lardi' rawajlandi'ri'w ha'm ta'lim-ta'rbiya beriw wazi'ypalari'n kompleksli sheshi' w; woyi'ndi turmi's penen baylanisti'ri'w printsipleri.

Bul printsiplerdi'n' iske asiwina qisqasha toqtap wo'temiz. Woyi'ndi qollanbastan aldın woqi'wshi'larg'a qaraqalpaq xalqini'n' tariyx, ruwxiy bayli'qlari', Respublikamizdi'n' ta'big'i'y ha'm ekonomikalı'q jag'dayi haqqında bilim berip, wolarg'a bul woyi'nlardi'n' kelip shi' g'i'w sebepleri haqqında ani'q tu'si'nik beriw lazim. Mi'sali, «An'g'alaq» woyi'nin u'yretpesten aldın, woqi'wshi'larg'a qaraqalpaq xalqini'n' burin basqinshi'

baspashi' lardi'n' topilisi'nan tek wo'zlerinin' xojalig'i'n ha'm u'yin saqlap qali'wg'a tirispastan, al pu'tin awildi qorg'awg'a tuwra kelgeni haqqinda ha'm ne sebepten wortag'a u'lken qazan, al ha'r bir woqi'wshi'ni'n' qaptalina kishkene qazilg'anin aytip berip tu'si'ndi'ri'w kerek. Bul woyi'n woqi'wshi'lardan u'lken batirli'q, ku'shlilik, shaqqanli'q ha'm yerlik talap yetedi. Soni'n' menen birge woqi'wshi'lardi'n' sanasi'na ha'r bir adam wo'z jerin, yelin qorg'awi kerekligin si'n'dirip bari'w lazim. Sonda bala bul woyi'ng'a bar ku'sh-jigerin jumsap woynawg'a tirisadi ha'm wonda wo'z ana jerin qorg'aw uqi'plilig'i' qa'liplesip baradi'.

Ha'zirgi u'zliksiz bilimlendi'ri'w dizimin reformalasti'ri'w jag'dayinda ha'mmeni'n' aldinda jas a'wladti fizikali'q jaqtan ku'shli, saw-salamat, a'dep-ikramli ha'm ruwxiy bay paziyletlerge iye yetip ta'rbiyalaw tur. Fizikali'q ha'm ruwxiy ta'rbiya, soni'n' menen birge xali'q woyi'nleri' jeke insandi ha'r ta'repleme rawajlang'an, ruwxiy bay yetip ta'rbiyalawdi'n' yen' bir a'hmiyetli bo'legi boli'p yesaplanadi'.

Professor A.E.Izmaylov bilay dedi: «Balalardi'n' den sawlig'i' haqqinda ha'm wolardi'n' duri's, fizikali'q jaqtan rawajlani'wi'na g'amxorli'q yetiw, wolardi' shi' damlili'qqa, bekkemlilikke, shaqqanlili'qqa ha'm yeplilikke ta'rbiyalaw – bulardi'n' ba'ri xali'qtin' u'zliksiz g'amxorlig'i' boli'p keldi»¹⁰.

Xali'q pedagogikasi'nda woyi'nlar tek kewil ko'teretug'i'n woyi'nlar boli'p qoymastan, wolar balalardi' fizikali'q, estetikali'q jaqtan ha'm a'dep-ikramlili'qqa, ruwxiyli'qqa ta'rbiyalawg'a, wolardi'n' til wo'risi'ni'n', sana sezimini'n' rawajlani'wi'na jaqsi' ta'sirin tiygiziwshi' usi'l yekenligin atap ko'rsetedi.

Solay yetip, joqari'da atap ko'rsetkeni'mi'zdey woyi'nlar arqali' keleshegi'mi'z bolg'an jas a'wlad xalqi'mi'zdi'n' tariyxin bilip ha'm shaqqanli'qti, ziyreklilikti men'gerip, den sawlig'i' jaqsi' lani'p g'ana

---

¹⁰ Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskie vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstana. Moskva. Pedagogika, 1991, -20S.

qoymastan, wolardi'n' so'zlik qori ken'eyip ma'deniyatli so'ylew qa'biletligi rawajlanadi'. Qaraqalpaq xali'q woyi'nlarin' u'lken ha'm kishi' jastag'i' balalar yerkin woynasa boladi'.

Woyi'n ni'n' qag'i'ydası qanşa qatan' bolsa, joldasi'nan woziw tilegi sonsha ku'shli boladi'.

Geybir woyi'nlarda qaraqalpaq xalqini'n' miynetini'n' wo'zine ta'n wo'zgeshelikleri sa'wlelenedi. «Qawin-qawin» woyi'nında woqi'wshi'lardi'n' atiz ha'm yeginshi' liktegi miynet haqqındag'i' tu'si'nigi ken'eyip, wolardi'n' insapsız xaram-tamaq, jen'il jol menen qarın twoydi'ri'wshi' adamlardan wo'zini'n' man'lay teri menen wo'sirgen daqi'lin saqlawg'a tirisqanin biledi. Woyi'nlarda woqi'wshi'lar wo'zlerinin' wo'simlikler, haywanlar du'n`yasi haqqındag'i' tu'si'nikleri ken'eyip, wolardi'n' jasaw jag'daylari', ha'reketleri ha'm a'detleri tuwrali bilimlerin toli'qtirip baradi'. «Shag'ala» woyi'nında woqi'wshi'lar shag'ala obrazi'n do'retip, shag'aladay boli'p qanatlari'n jayip shaqqan ha'reket yetip yepshi' llik penen woljasi'n aladi', wol joldaslari'nan wozi'p shaqqan ha'reket yetedi. «Palapanlar» woyi'ni ana tawiqtin' obrazi ayqin sa'wleleni'wi menen birge, wol palapanlari'n bu'rkitten (shayqustan) qorg'ap qanatlari'n jayip sho'jelerin qasi'na shaqiradi, wolar tez, shaqqan ha'reket yetip, wo'zlerinin' iykemliligini ko'rsetedi. «Tu'lkishek», «Ha'kke qayda?», «Ha', tu'yeler, tu'yeler» woyi'nlarında haywanlardi'n' a'detleri, wolardi'n' minez-qulqındag'i' wo'zgeshelikler, qorshag'an wortali'qqa qatnasi ashi'p ko'rsetiledi. Bul woyi'nlar saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar sho'lkemlesti'ri'wge ha'm balalardi'n' artistlik qa'biletliklerin ko'rsetiwge qolayli' sharaytlar jaratadi.

So'zli materiallarda, dialoglarda du'zilgen woyi'nlar balalardi'n' so'zlik qori'n bayitip, baylani'sli' so'ylew qa'biletligini rawajlandiradi. Wolarg'a «Ha'kke qayda?», «Tu'lkishek», «Ha' tu'yeler, tu'yeler», «Shag'ala», «Palapanlar», «Jawma ku'nim, jawma», «La'yli apa», «Aq terek pe, ko'k terek» ha'm t.b. Woyi'nlar kiredi. Bular balalardi'n' woyi'n, tu'si'nigin,

qiyalin ha'm til wo'risi'n rawajlandirip, ruwxiy bay paziyletlerge bo'leydi. Solay yetip bul woyi'nlar menen tanisti'ri'w bari'si'nda balalardi'n' so'zlik qori ken'eyip, wolardi' so'zlerdi grammatikali'q qa'dimlerge say duri's du'ziw ko'nlikpeleri jetilisip, ma'deniyatli so'ylew qa'biletlikleri de qa'liplesedi. Bunnan ti'sqari' qaraqalpaq xali'q woyi'nlari' balalarda dosli'q, ja'ma'a'tshilik sezimlerine, birge awizbirshi' likte woynawg'a talpini'wg'a, haq niyetlilikke, basqalarg'a kesent yetpey ha'm hesh jerin awirtpay woynawg'a («Man'lay shertpek», «Iyin tirespek», «Ayaq gu'res», «Qoraz uris»), basqalarg'a tilekleslik bildi'ri'wge, bir-birin qollap ja'rdem beriwge («Suw qalaq», «Arpa-gu'rpe») ta'rbiyalaydi'.

Qaraqalpaq xali'q woyi'nlari' kishi' peyil, miyirman, qayirqom, iybeli ha'm insapli boli'p milliy ruwxta ta'rbiyalani'wg'a tiykar saladı'. Woyi'n arqali' balani milliy ruwxta ta'rbiyalawda jaqsi' na'tiyjelerge yerisiw woyi'n bari'si'n basqari'w sheberligine, woni' duri's sho'lkemlesti'ri'wge baylani'sli'. Lekin woyi'ng'a balalardi' ma'jbu'rlep tartip woynatiwg'a yamasa wolardi' zorlap woyi'ng'a qatnasti'ri'wg'a bolmaydi'. Solay yetip ha'r bir ata-ana ha'm pedagogtin' birden bir wazi'ypasi balada qalay bolmasi'n woyi'ng'a degen qizig'i'wshi' li'qti woyatiw ha'm wog'an qatnasi'wg'a tilek, talap ha'm umti'liw mu'ta'jlig'i'n payda yetiwden ibarat. Ata-ana ha'm pedagoglar ha'm bir balag'a wo'z aldina duri's maqset qoyiwdi u'yretiwi, wolarg'a woyi'nni'n' qag'i'ydasi'n jaqsi' lap tu'si'nip ali'wg'a ha'm woni' duri's ha'm ani'q yetip wori'nlawg'a ja'rdem beriwi tiyis. Sonda bala woyi'nnan shi'g'i'p qalg'anda yamasa joldasi'nan uti'lg'anda qapa boli'p hesh kimg'e wo'kpelemeydi ha'm woyi'nni'n' qag'i'ydasi'n buzbay duri's ha'reket yetiwge a'detlenedi. Woyi'ng'a jaris elementlerin kirgiziw balalarg'a wo'zini'n' ha'm joldasi'ni'n' ha'reketlerine kritikali'q qatnasta boliwg'a, yetiket qag'i'ydalari'n saqlawg'a, birew birewdi tu'si'ni'wge, tilekleslik atmosferasi'n saqlawg'a ja'rdem beredi. Balalarda wo'zin wo'zi tekseriw, wo'zinen ha'm basqalardan talap yetiwshi'

lik, woyi'n qag'i'ydasi'n minnetli tu'rde wori'nlaw za'ru'rigin artti'ri'w lazim.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' tiykarg'i' rawajlandi'ri'wshi' a'hmiyeti bilimlerde qollawdi' shi'nig'i'w qi'ldi'ri'w, wolardi' ani'qlasti'ri'w ha'm bekkemlew, di'qqatti wo'siriwden ibarat. Yeger woynawshi' biliminde kemshi' likler bolsa, wol qa'te qi'ladi' ha'm bul jen'iske ali'p keledi. Ta'kirarlani'wshi' woyi'nda woqi'wshi' woyi'n qatnasi'wshi' lari' ko'rsetken qa'telerin yesapqa aladi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'ng'a bolg'an qizig'i'w balada wo'z doslari' ha'm u'lkenlerge soraw beriwde payda boli'wi' mu'mkin. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' bilimlerde sistemalawg'a qaratilg'an u'lken mug'dari belgili.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' roli woqi'wshi'ni estetikali'q ha'm etikali'q qa'siyetlerge bay yetip ta'rbiyalawda ulli'. Woqi'wshi'lardi'n' saxnalastirg'an ko'rinislerge qatnasi'wi saxna ko'rkem-wo'nerine estetikali'q qatnas ha'm qizig'i'wshi' li'qti u'yretiwge tiykar saladi'. Woqi'wshi'da do'gerek-a'tiraptag'i' shi' nli'qqa qatnasi'n ko'rsetip, wo'zini'n' pikirlerin, ishki sezimlerin aytiw jollari'n izlep tabiw ha'm wo'zin ko'rsetiwge talpini'w tilegin woyatiwg'a jag'day tuwg'i'zadi. Usig'an tiykarlani'p, woqi'wshi' wo'zini'n' wo'sip rawajlani'w jolin wo'zi tan'lap aladi', stol u'sti teatri ja'rdeminde, quwi'rshaq teatri yaki bolmasa bir personajdi'n' yamasa bir waqittin' ishi' nde bir neshshe personajdi'n' rolin atqarip saxnalastirg'an ko'riniske tikkeley qatnasi'wi boli'p yesaplanadi'.

1.2. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n bari'si'nda psixikali'q biliw processlerinin' rawajlani'wi'

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar processinde psixikali'q biliw processlerinin' biyimlesiw ju'z beredi. Woqi'wshi'lardi'n' ha'r ta'repleme rawajlani'wi'nda, bilim ha'm ta'rbiya ali'wi'nda woyi'nlar u'lken a'hmiyetke iye. Degen menen, woyi'nlar wo'zlerinin' ha'r qi'yli' tu'rleri menen parq qi'ladi'. Woyi'nni'n' ha'r qi'yli' tu'rleri woqi'wshi'lardi'n' jasi'na ha'm

psixologiyali'q jaqtan rawajlani'wi'na baylani'sli' wo'tkerilip bariladi'. Wolarg'a to'mendegi woyi'nlardi' keltirip wo'tiwi'mi'zge boladi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar - u'yretiw ha'm ta'rbiya beriwdi'n' bir formasi'.

Ayri'qsha baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar baqshasi'nda didaktikali'q woyi'nlar u'lken wori'n iyeleydi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' sabaq processinde ha'm balalardi'n' wo'z betinshelik iskerliginde qollanadi'.

Woqi'wshi'lar u'yreni'w funktsiyasi'n wori'nlaw menen birge, saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar sabaq processini'n' bir bo'limi boli'p yesaplanadi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar bilimdi bekkemlewge, wo'zlesti'ri'wge, tani'w iskerliginni'n' usi'llari'n men'gerip ali'wi'na ja'rdem beredi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar arqali' predmetlerdi'n' belgilerin, bo'leklerge ayiriw, uliwmalasti'ri'w, salisti'ri'w uqi'pli'li'qlari'n wo'zlestirip aladi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' qollani'w u'yretiw metodi'ni'n' bir usi'li boli'p, woqi'wshi'lardi'n' sabaqqa bolg'an qizig'i'wshi'lig'i'n arttirip, di'qqatin bir jerge toplaydi', bag'darlama materiallari'n jaqsi' wo'zlestirip ali'wi'na ja'rdem beredi. Ayri'qsha, bunday woyi'nlardi'n' na'tiyjeliligi sonda, aynala a'tirap penen tanisti'ri'w, ana tilin u'yreni'w, a'piwayi materialli'q tu'si'niklerin jetilisti'ri'w, sabaqlari'nda ayri'qsha ta'sir jasaydi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda woqi'w woyi'nlardi'n' wo'z-ara baylanislardag'i' tani'w wazi'ypalari'nda, woyi'ndi sho'lkemlesti'ri'wde a'piwayi shi' niqti'ri'wshi' sabaqlari'na qatnasi'wg'a u'lken di'qqat awdariwdi'n' za'ru'r yekenligin ko'rsetedi.

Woqi'wshi'lardi' u'yretiw bari'si'nda, ayri'qsha u'lken klass jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar menen birgelikte saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' didaktikali'q materiallardi' shi'niqti'ri'w ushi'n qolaniladi'.

Baslawi'sh bilim beriw jasi'nda yerte ha'm kishi' jas da'wirindegi woqi'wshi'lardi' u'yretiwde sabaqta didaktikali'q woyi'nshi'qlardi' qollani'wg'a ayri'qsha wori'n ajiratiladi': zamarriq, sharlar, tursa-jatpas h.t.b.

Kishkene klass woqi'wshi'lari'ni'n' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nshi'qlar menen is-ha'reket yetiwi woyi'n xarakterindegi qag'i'ydalardi' men'gerip aladi'.

Mi'sali' ushi'n: tutas matreshkalardi'n' bir neshshe bo'leklerin du'ziwge, ren'leri ko'lemi boyi'nsha detallari'n tan'lap ali'wi'na mu'mkinshilik beredi. Iлимпaz ye.A.Abduraxmonovani'n'¹¹ woyi'n sabaqlari'n wo'tkeriwdi'n' za'ru'rline tiykar sala woti'ri'p: ja'miyeti'mi'z jag'dayinda ta'rbiyani ha'mme woqi'wshi' menen woyi'n-sabaqlari'n ta'miyin yetiw mu'mkin yemes, al woqi'wshi'lardi'n' wo'z betinshe jeke pikir alisiw arqali' ha'r ta'repleme rawajlandi'ri'w mu'mkin. Yag'niy, wonsha u'lken bolmag'an woqi'wshi'lari' menen sabaq wo'tiw za'ru'r.

Woyi'n sabaqlari'nda pedagog kishkenelerge maqsetke muwapiq ta'sir ko'rsetedi, woyi'n mazmunin woylap tabiwg'a, jan'a na'rselelerge menen baylanislar'ga, wolardi' wo'tkeriwde qi'zi'qti'ri'wshi' metod ha'm usi'llardi' qollani'p baradi', sebebi didaktikali'q wazi'ypalardi'n' ha'mme balag'a jetip bari'wi' ushi'n. wo'tkerilip atirg'an materiallardi' bag'darlama talaplari'n yesapqa alg'an jag'dayda quramalastirip baradi', ta'rbiyashi' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' qollani'w arqali' jetkilikli bilim beriwge, za'ru'r bolg'an uqi'pli'li'qlardi' jetilistiredi, psixikali'q processlerdi jetilistirip baradi'. (qabi'l yetiw, woylaw, so'ylew h.t.b.).

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' ayi'rmashi'ig'i' sonda woqi'wshi'lardi'n' uqi'p ha'm ko'nlikpelerdi wo'zlestirip ali'wi'nda yeriksiz di'qqat ha'm yadlap qali'wda is ta'jiriybeler u'lken ja'rdem beredi, yag'niy u'yretilgen materiallardi' jaqsi' men'gerip ali'wi'na ja'rdem beredi.

---

¹¹ Abduraxmonova E.A. Uyin vositasida uquvchilar bilimni mustaqkamlash. Boshlang'ich sinf uqituvchilari uchun qullanma; -T.: Wqituvchi. 1985 – 102B.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda qollani'wda xarakteri boyi'nsha predmetli ha'm woyi'nshi' qlar, stol u'stinde ha'm awizeki aytiw dep bo'leklerge bo'liw mu'mkin.

Predmetli ha'm woyi'nshi' qlar menen didaktikali'q woyi'n sabaqlari'n wo'tiw balalarda yerte jasi'nan predmetli woyi'n iskerligin rawajlandi'ri'w wazi'ypalari'na tuwra keletug'i'n woyi'n tu'rlerinin' biri boli'p yesaplanadi'.

Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar is-ha'reketti predmetler arqali' iyelep aladi' ha'm wolardi'n' ha'r qi'yli' qa'siyetlerin bilip aladi'. Wolar ta'jiriybesi arqali' qa'siyetlerin wo'z-ara ayi'rmashi'ig'i'n tu'si'nip baradi'. Mi'sali, kubikler ha'm sharlar, uzin ha'm qisqa predmetler.

Predmetlerdi'n' qa'siyetlerin bile woti'ri'p, woqi'wshi'lar predmetlerdi worni'-ornina sali'w ha'm wolardi' izbe-izlikte ali'w, kubiklerdi u'sti-u'stine qoyiw is-ha'reketlerin wo'zlestire baslaydi'. Bunday iskerlikler na'tiyjesi'nde sensarli'q rawajlani'w a'melge asadi: woqi'wshi' predmetlerdi'n' qa'siyetin ha'm sapasi'n taniydi, belgilerin uliwmalastirip baradi'. Solay yetip, woqi'wshi'lar predmetlerdi'n' qa'siyetleri menen tani'si'p, kubik, shar, matreshkilerdi'n' ha'r qi'yli' razmerde bolatug'i'nlig'i'n, ren'lerinin' ha'r qi'yli' yekenligin bo'lip aladi'. Bunday predmetler menen is-ha'reket yetiw woqi'wshi'lardan ha'r bir ma'seleni aqi'lliraq penen wori'nlawg'a ha'm woni'n' na'tiyjesi'n ko'riwge umti'ladi'.

Stol u'stindegı woyi'nlar - bul woqi'wshi'lardi'n' yerte jasi'nan ko'rgizbeli ha'reket woylaw wo'zgesheliklerin wo'z ishi'ne aladi'. Bunday woyi'nlar processinde kishkene balalar wo'z bilimin bekkemlep ha'm wo'zlesti'ri'wde predmetler menen yemes, al su'wretler ko'riw arqali' wo'zlestirip aladi'. Kishkene klass woqi'wshi'lari' ha'r qi'yli' stol u'stindegı woyi'nlar menen woynaydi: jup su'wretler, loto, domino, kubiklerdi qoyiw h.t.b. kiredi. Ha'r qi'yli' obrazli' ha'm aqi'li'y wazi'ypalar sabaq bari'si'nda a'melge asi'ril'adi'. wonda predmetler wolardi'n' a'hmiyetin,

klassifikatsiyasi'n, predmetlerdi'n' uliwma ko'rinishlerin, beligilerin ayiriwg'a, predmetlerdi'n' wo'z-ara baylanislari'n, pu'tin zattin' bo'leklerden quralg'anlig'i'n bilip aladi'.

Awizeki aytiw arqali' wori'nlanatug'i'n saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlari'. Woqi'wshi'lardi'n' so'ylew tilin rawajlanidi'ri'wda didatikali'q woyi'nlar u'lken a'hmiyetke iye. Wolar, yesitiw-di'qqatin, so'zlerdi'n' seslerin tin'law uqibin seslerdi'n' ha'm so'zlerdi'n' baylanisiwin qaytalawdag'i' qa'biletlerin jetilistiredi. Woqi'wshi'lar xali'q do'retpelerin qabi'l yetiwge qatnasadi: yertekler, jan'iltplashlar, balalar qosi'qlari'. Woyi'n bari'si'nda wo'zlestirip alg'an, so'zlerdi'n' ayqin aytiliwi, balalardi'n' wo'z betinshe jeke syujetli woyi'nlari'nda wo'tedi.

Awizeki saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardag'i' woyi'n is-ha'reketi (is-ha'reketlerdi aytiw, kimdi shaqirg'an bolsa soni izlew, signal boyi'nsha is-ha'reket yetiw, seslerge yeliklew h.t.b.) wo'zini'n' wo'zgesheliklerine qarap ha'r qi'yli' boladi'.

Fiziologlardi'n' usi'nislari' boyi'nsha qol barmaqlarg'a shi' nig'i'w islew, bunda miy zonasi'ndag'i' so'ylewdi rawajlani'w maqsetinde a'melge asi'ril'adi', mi'sali. Xali'q woyi'ni, «Bes barmaq» «A'welemen-du'welemen» h.t.b.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar bunnan bir neshshe jillar burin, u'y-xojali'q turmi'si'nda payda boldi. Ku'shi' , shaqqanlig'i', sheberligi, uqi'plilig'i' boyi'nsha jarisiw balalar wortasi'nda ha'm u'lken woqi'wshi'lar wortasi'nda wori'n ali'p, awi'l ha'm qalalarda ayri'qsha su'ysinip woynag'an. Pedagogikali'q woylardi'n' rawajlani'wi' menen yen' maqsetke muwapiq ta'rbiyali'q a'hmiyetke iye, wolardi'n' saylani'p alindi. Ulli' pedagog ha'm psixologlar shi' pakerler woyi'nni'n' ulli' a'hmiyetine u'lken itibar berip, woyi'nni'n' woqi'wshi' psixikasi''na ha'm fizikali'q jaqtan rawajlani'wi'na ta'sir ko'rsetetug'i'nlig'i'n aytti.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar woqi'wshi'lardi'n' jedel is-ha'reket islewine ken' mu'mkinshilik beredi. Bunday mu'mkinshilikler ha'r bir woqi'wshi'ni'n' wo'z mu'mkinshiligine qaray fizikali'q ha'm psixikali'q wo'zgesheliklerin jetilisti'ri'wge rawajlandi'ri'wg'a, ja'rдем beredi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda is-ha'reketlerdi wori'nlaw qorshag'an wortali'qqa baylani'sli' boli'p keledi. Woyi'nni'n' pedagogikali'q na'tiyjeliligi ko'pshi'lik jag'dayda to'mendegilerge baylani'sli' boladi': woqi'wshi'lardi'n' wo'z-ara unamli' qarim-qatnasi'n jetlisti'ri'w, minez-quli'q normalari'n wo'zlesti'ri'w, woylawdi rawajlandi'ri'w is-ha'reket islew h.t.b.

Ayri'qsha bunday usi'llar woqi'wshi'ni'n' ko'plegen jobali is-ha'reketlerin wo'z ishi' ne ali'p, maqsetke muwapiq, ku'ndelikli turmi'sta, u'yde ha'm baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda qollani'p baradi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar ha'r qi'yli' obrazli' boli'p keledi. Wolar jeke ha'reketli ha'm sport woyi'nleri' boli'p tabiladi'. Wolardi'n' ishi' nde birinshi' boli'p, qag'i'ydali woyi'nlar syujetli ha'm syujetsiz, woyi'n-zawiq ha'm attraksionlar kiredi.

Syujetli woyi'nlard'i'n' - mazmunina ha'm xarakterine woqi'wshi'ni'n' is-ha'reketine qorshag'an wortali'qtag'i' turmi's haqqinda bilim ha'm tu'si'nikleri sa'wlelenedi. Mi'sali, adamni'n' ha'r qi'yli' ka'siptegi miynet is-ha'reketleri, ta'biyat qubilislari', turmi's obrazlari' ha'm haywanlard'i'n' is-ha'reketleri. Bunday obrazdag'i' woyi'nlard'i'n' ayi'rmashi'ig'i' sonda woqi'wshi'larg'a obrazlar arqali' ta'sir jasaydi, qag'i'ydalardi' a'melge asiradi.

Syujetsiz woyi'nlarda tiykarg'i' is-ha'reket ha'r bir woyi'n qatnasi'wshi'si basqa woyi'nshi' qlardan g'a'rezsiz, wo'z betinshe tapsirmalardi' wori'nlawg'a, aktivligin ko'rsetiwge, ha'r qi'yli' qa'siyet ha'm minez-quli'qlari'n payda yetedi. (shaqqanli'q, sheberlik, turaqlili'q, wo'z betinshelik).

Woyi'n -zawiq ha'm attraktsionda jaris jag'dayinda wori'nlanadi'. wonda kewil ko'teriwshi' , ko'plegen quwanish sezimlerin payda yetedi, woyi'n qatnasi'wshi' lari'na ha'm tamashago'ylerge quwanish bag'i'shlaydi'.

Ha'reketli woyi'nlardi'n' derlik barlig'i'nda woqi'wshi'lardi'n' ha'reket yetiw ta'jriybesi'n bayitp baradi', tiykarg'i' is-ha'reket ko'nlikpelerin jetilistiredi, juwdi'ri'w sekiriw, yen'beklew, ilaqt'i'ri'w, sport shi' nig'i'wlari', ju'ziw, lijada ju'riw, velisoped aydaw,futbol woynaw, torg'a top tu'siriw h.t.b.

Sonli'qtanda, saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar u'lken ta'rbiyali'q bahalili'qqa iye. G.E Lessi'ngtin'¹² pikirinshe, saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar wo'zine ta'n nizamlili'qlar boyi'nsha yag'niy, barli'q woyi'n qatnasi'wshi' lari' ushi'n wori'nlawi sha'rt bolg'an wazi'ypalardi' wori'nlaydi''. Qag'i'ydalarg'a boysi'ni'w, woqi'wshi'lardan yerkti, sho'lkemlesti'ri'wshi' likti, shi' damlili'qti, wo'zini'n' sezimleri menen basqara ali'wdi talap yetedi.

Qag'i'ydalardi' wo'zlestirip ali'w-uzaq process boli'p, da'slep pedagogtin' basshi'ig'i' menen a'melge asadi, sebebi, woqi'wshi'lardan wori'nlawi sha'rt bolg'an wazi'ypalardi' talap yetedi, son'inan qag'i'ydalardi'n' a'hmiyetlerin tu'si'ne baslaydi', na'tiyjede ha'r bir balani'n' minez-quli'q normalari'n belgilep beredi. Bunday woyi'n qag'i'ydalari'n tu'si'ni'wi, woqi'wshi'ni'n' ja'nede sho'lkemlesti'ri'wshi' , wo'z is-ha'reketin ha'm joldaslrini'n' is-ha'reketin bahalawg'a u'yretedi, doslari'na, bir-birine ja'rдем beriwge, joldaslari'ni'n' jetiskenliklerine quwani'w sezimlerin ta'rbiyalaydi'.

Sistemali jaqsi' pedagogikali'q jumi'sti sho'lkemlesti'ri'w ha'm saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' ken' tu'rde qollani'w woqi'wshi'larda wo'z betinshelikti, u'lkenlerdi'n' ja'rдемisiz woyi'nlardi' sho'lkemlesti'ri'w, initsiotiva moral'li'q yerkti ta'rbiyalaw menen birge, woqi'wshi'larda shi' nig'adi, tu'si'nikleri ani'q boladi', qiyal, yad, sanasi rawajlani'p baradi'.

---

¹² Lessing G.E. Vospitanie chelovecheskogo roda //j.Mir obrazovaniya. Moskva. 1997, №3, – S.41-47.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar tek g'ana woqi'wshi'lardi'n' tiykarg'i' isha'reketlerdi u'yreni'wine mu'mkinshilik berip qoymay, al sport shi'nig'i'wlari'n u'yreni'w ko'nlikpeleri jetilisip baradi'.

Su'wretler menen woynalatug'i'n woyi'nlarda ha'm bir qatar awizeki woyi'nlarda da'lillew, uliwmalasti'ri'w usi'llari' qollaniladi'. Qatar woyi'nlarda tapqirli'q ha'm aqi'li'y iskerlik ko'rsetiledi. Ha'r bir saxnalasti'ri'lg'an woyi'n qatnashi'wshi' lardan uzaq yaki qisqa mu'ddetli di'qqatti talap yetedi. Woynawshi' sherikleri ha'reketlerin di'qqat penen gu'zetip, baqlap bari'wi' kerek.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda qag'i'ydalarg'a boysi'ni'w ko'nlikpesi de ali'p bariladi', sonli'qtan woyi'n qag'i'ydalari'na ani'q bag'i'ni'w tabisqa yerisiwdi'n' belgisi.bul tu'rdegi woyi'nlardi'n' ko'pshi' ligi kollektiv woyi'nlar yesaplanadi'. Qag'i'ydalardi'n' arnawli''li'g'i' balalarg'a wo'zinwo'zi rawajlandi'ri'wlari' ushi'n sha'rayat jaratadi, bul bolsa wo'z na'wbetinde woqi'wshi'lar wortasi'nda tuwri minez-quli'q ha'm mu'na'sibetlerdi'n' joqari' da'rejede jetilisiwi ushi'n tiykar bola aladi'. Ta'rbiyashi' woyi'ndi tan'law menen, woyi'nda basqari'w qatnaslari'n ta'miyleydi. Solay yetip, saxnalasti'ri'lg'an woyi'n balalardi' ha'r ta'repleme ta'rbiyalaw usi'li boli'p xi'zmet qi'ladi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar paydalanatug'i'n materialli'q ta'biyatina qarap, sha'rtli ra'wishte buyimlar menen woynalatug'i'n woyi'nlar, stol u'sti, quwi'rshaq teartri ha'm awizeki woyi'nlarg'a bo'linedi. Buyimli woyi'nlar xali'q milliy woyi'nshi' qlari', mozaika, tu'rli ta'biyiy materiallar menen woynalatug'i'n woyi'nlar. Bul woyi'nlar balalarda ren', ko'lem, formasi'n qabi'l yetiwdi rawajlandirali.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' ha'r biri woqi'wshi' ushi'n sensor, pikirlew siyaqli qatar woyi'n wazi'ypalari'n keltirip shi' g'aradi. Baslawi'sh bilim beriw mektep jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarg'a u'yretiw woyi'nni'n' wo'zinde ali'p bariladi'. Mug'a'llim woyi'n

dawami'nda woni'n' qag'i'ydalari'n tu'si'ndiredi. Ta'kirarlani'wshi' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda wol qag'i'ydalardi'n' ha'r bir woqi'wshi' ta'repinen wori'nlani'wi'na yerisedi. Mug'a'llim saxnalasti'ri'lg'an woyi'n mazmuni ha'm qag'i'ydalari'ni'n' wo'zlesti'ri'w da'rejesi'ne qarap, woqi'wshi'larg'a g'a'rezsiz ra'wishte woynawg'a imkan beredi, wo'zi bolsa woyi'ndi gu'zetip baqlap baradi', qiyinshi' li'q tuwilg'anda g'ana wog'an woraladi'.

Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'ndag'i' woqi'wshi'lardi' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardag'i' na'tiyjege yerisiw, woynaw, tapqirli'q, yepshi' llik ha'm shi' damlili'q payda yete ali'w imkaniyatini'n' du'zilisi qi'zi'qtiradi.

Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'ndag'i' woqi'wshi'lari'ni'n' woyi'ni wo'zinde u'lkenler ha'reketi ha'm wolar arasi'ndag'i' qarim-qatnaslar ju'zege keliwshi' qanday da bir iskerlik tu'ri si'pati'nda bahalanadi'. Mug'a'llimler woqi'wshi'lar woyi'nina bashi' li'q yetiwde to'mendegilerge itibar beriwleri kerek:

1. Woyi'n menen miynet wortasi'ndag'i' duri's qarim-qatnas wornatiw;
2. Woyi'n da balalardi'n` fizikali'q ha'm ruwxiy sapalari'n ta'rbiyalaw.

Sonli'qtan woyi'n tariyxiy rawajlani'w processinde miynet iskerligi na'tiyjesi'nde payda bolg'an ja'miyetlik iskerlik. Woyi'n ba'rqulla haqi'yqi'y turmi'sti' sa'wlelendiredi. Demek, ja'miyetlik tu'rlishе wo'zgeriwi menen woyi'n mazmuni da wo'zgeredi: woyi'n belgili maqsette aylanatug'i'n woylaw iskerligi boli'p, woyi'n miynet penen ko'p jaqinlig'i bar ha'm jaslardi' miynetke tayarlawg'a xi'zmet qi'ladi'. Woyi'n iskerligi tiykarinda woqi'wshi'dag'i' woqi'w iskerligi rawajlanadi', woqi'wshi' qanshama jaqsi' woynasa, sonshama jaqsi' woqi'ydi'.

Baslawi'sh klass jastag'i woqi'wshi'lar woyi'n iskerliginin` birinshi' basqi'shi' tanisti'ri'wshi' woyi'n boli'p, bul na'rse zat, zatli' woyi'n iskerligi boli'p yesaplanadi'. Yekinshi' basqi'sh sa'wlelendi'ri'w woyi'n boli'p

yesaplanadi'. Bul kishi' mektep jasi'ndag'i' balalar woyi'ni psixologiyali'q mazmunin` rawajlani'wi'nda yen` joqarg`i tiykar boli'p yesaplanadi'. U`lkenler ta`lim-ta`rbiyali'q islerin belgili izbe-izlik penen ali'p barsa, sol jastag`i woqi'wshi'lar na`rse ha`m zatlar atlari'n, nege izleni'wlerin bilip aladi' ha`m jan`a bilimlerde wo`z woyi'nlari'nda qollana baslaydi'.

Bul jastag`i woqi'wshi'lar woyi'nnin` mazmuni jag`inan predmetli iskerlikti sa`wlelendiredi. Birinshi' klasstin` aqi'ri' jastag`i' woqi'wshi'lar woyi'ninda syujet yamasa mazmun ju`zege keledi. Woqi'wshi' qolindag`i' zat penen wannan qalay paydalani'w kerekligin biledi. Ma`selen, qosi'q penen awqat jelinedi, kesadan shay ishi' ledi, kravatta jatadi' h.t.b. Soni'n` tiykarinda syujetli woyi'nnin` da`slepki belgileri ju`zege kele baslaydi'.

Woqi'wshi'lar woyi'n iskerliginin` basqi'shpa-basqi'sh rawajlani'wi' tuwrisi'nda ilimiy woylawlari' ha`r tu`rli jas woqi'wshi'lardi'n` woyi'n iskerligine basshi' li'qtin` ani'q sistemasi jaritiliwlar islep shi' g`ariw imkaniyatini beredi.

Solay yetip, baslawi'sh bilim beriw mekteplerinde baslawi'sh klasslari'nda pedagogikali'q processte woyi'nnin` tutqan worni' u`lken a`hmiyetke iye boli'p woyi'nnan baslawi'sh bilim beriw mekteplerinde baslawi'sh klass jasi'ndag`i' woqi'wshi'lardi' ta`rbiyalaw ha`m wolarg`a bilim beriw ken` qollaniladi'.

1. Woyi'n woqi'wshi'lardi'n` wo`z betinshe iskerligi boli'p, wonda baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'nin` ruwxiy jag`daylari' payda boladi'.
2. Woyi'n mektep jasi'ndag`a balalardi'n` turmi'si'n sho`lkemlesti'ri'w formasi'.
3. Woyi'n woqi'wshi'lardi' ha`r ta`repleme ta`rbiyalaw usi'llari'nin` biri.
4. Woyi'n woqi'wshi'larg`a bilim ha`m ta`rbiya beriw din` metod usi'li boli'p tabiladi'.
5. Woyi'n woqi'wshi'lardi' woqi'w iskerligine tayarlaw usi'li.

Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' woyi'nlari' wo`zinin` ha`r tu`rli ren`leri, sipatlari' menen ajirali'p turadi. Wolar wo`z mazmuni ha`m sho`lkemlesiwine qarap, woqi'wshi'larg`a ta`sir ko`rsetiw da`rejesi'ne qarap, qollanatug`i'n zatlardi'n` tu`rlerine, kelip shi' g`iwina qarap ha`r tu`rli boladi'

II-Bap. Balalardi'n' so'ylew tilin rawajlandi'ri'wda saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardi'n' pedagogikali'q tiykarlari'

2.1. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'larg'a qatnasi'w ushi'n kerekli bolg'an bilim, uqi'pli'li'q ha'm ko'nlikpeler

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n u'stinde islew ko'rkem shi'g'armani tan'lawdan basladi'. Bunda woqi'wshi'lar qandayda bir yertek yamasa gu'rrin' syujeti tiykarinda belgili bir roldi wori'nlaydi''. Bul shi'g'armalar balalardi' qi'zi'qti'ri'wi wolarda ku'shli sezimler ha'm keshi'rmeler woyatiwi kerek.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'lardi'n' wo'zine ta'n wo'zgesheligi wol woqi'wshi'lardi'n' so'ylew tilin ta'sirli so'yemler menen bayi'tatug'i'n ha'm wolardi'n' bilim ali'w wo'risi'n ken'eytetug'i'n su'wretler ha'm a'debiy shi'g'armalardi'n' tiykarinda du'ziledi.

Woqi'wshi'lardi'n' saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'larg'a qatnasi'winda wolardi'n' teksti jaqsi' biliwi, ha'reketlerdi wori'nlawda izbe-izlikti saqlawi', diologlar du'ziwi basqari'wshi'ni'n' yaki doslari'ni'n' so'zlerine ilayi'q ha'reket yetiwge talpini'wi, woqi'wshi'lardi'n' saxnali'q ko'rinisler ko'rsetiwge tayarlig'i' na'zerde tuti'ladi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'larg'a mug'a'llimni'n' wo'zide qatnasqani' ju'da' qi'zi'qli boladi'. Yertek yamasa gu'rrin'lerdi'n' mazmuni balalarg'a jaqin, wolardi'n' jasi'na da qizig'i'wshi'ig'i'na ta'n boli'p, woqi'wshi' wog'an kirisip ketken jag'dayda g'ana shi'g'armadag'i' obraz ha'm ha'reketler tuwri sa'wlelenedi.

Soni'n' ushi'n saxnalasti'ri'lg'an woyi'n wo'tkiziwden aldin mug'a'llim shi' qarmani'n' mazmunin sa'wlelendi'ri'wge ja'rdem beretug'i'n tayarli'q jumi'si'n ju'rgiziwi kerek. Bul bir qatar shi'nig'i'wlar ha'm woyi'nlar wo'tkiziw arqali' a'melge asi'ril'adi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n'larg'a tayarlani'w ushi'n belgili bir waqit ajratiladi'. Mug'a'llim qosi'q woqip atirg'an woqi'wshi'larg'a so'zlerdi, seslerdi qanday aytiw kerekligin tu'si'ndiredi.

Qaytalap aytqiziw waqtinda mug'a'llim woqi'wshi'lardan so'zlerdi ani'q, ba'lent, pa's, a'ste yamasa tez so'ylewdi talap yetedi.

Bul shi' nig'i'wlarda tekstti yadlap qali'w ushi'n wo'tkiziletug'i'n ha'r bir shi' nig'i'wg'a 5-6 minuttan waqit ajratiladi'. Woqi'wshi'lar «Shalg'am», «Bawirsaq», «Tu'lki, qoraz ha'm qoyan» siyaqli yerteklerdi saxnalasti'ri'wdi ju'da' jaqsi' ko'redi. Woqi'wshi'lar ko'binese yertek ha'm gu'rrin'lerdi wo'zlerinin' do'retiwshilik rolli woyi'nlarin'nda saxnalastiradi, bul woyi'nlarda tu'lki, qoyan, qoraz, tishqan siyaqli personajlardi' woyi'nlarda sa'wlelendiredi.

Saxnalasti'ri'w jumi'slari'n to'mendegi basqi'shlar boyi'nsha wo'tkiziw mu'mkin.

I-basqi'sh.

A'debiyatlardi' tan'law. Saxnalasti'ri'w ushi'n a'debiyat tan'lag'anda to'mendegi talaplarg'a su'yeni'w kerek.

1. Yertek, gu'rrin' yamasa qosi'qta qatnasi'wshi' lar ko'r boli'wi' kerek.
2. Shi'g'armada mazmun jaqsi' boli'wi' menen birge ha'reketlerdi'n' tu'rleri de ko'r boli'wi' kerek.
3. Shi'g'arma ani'q, tu'si'nikli woqi'wg'a sa'ykes boli'wi' kerek.
4. Mazmuni qi'zi'qli boli'wi' kerek.
5. Shi'g'arma woqi'wshi'lardi'n' jasi'na sa'ykes keliwi kerek.

II- basqi'sh.

Saxnalasti'ri'w ushi'n tan'lag'an gu'rrin', qosi'q, yerteklerdi'n' mazmunin woqip beriw yamasa quwi'rshaq, saya (ko'len'ke) teatrinda ko'rsetiw arqali' tani'sti'ri'ladi'.

III -basqi'sh.

Yeslep qali'w. Shi'g'armani woqi'wshi'lar yeslep qali'wlari' ushi'n woni' qayta qayta woqi'wshi'larg'a woqitip son' aytip beriwi, kishkene u'zindi ko'rsetiwi tiyis, su'wretler ko'rsetiw bari'si'nda didaktikali'q woyi'nlardan paydalanasa boladi'.

IV- basqi'sh.

Woyi'n qi'zi'qli ha'm uzaq waqit dawam yetiwi ushi'n kerekli bolg'an materiallar kiyimler, tayarlap beriw ha'm soni'n' menen birge duri's basshi' li'q yetiwi kerek. Bul jumi'sti mug'a'llim woqi'wshi'lar menen birge wori'nlaydi''. Baslawi'sh klasslarda bolsa mug'a'llim ja'rdeminde kerekli bolg'an materiallar kiyimler tayarlap beriw woni'n' menen birgelikte wori'nlasa bul process qi'zi'qli boli'p wo'tedi. Saxnalasti'ri'w ushi'n tek g'ana yertekler yemes ko'rkem shi'g'armalar ha'm qosi'qlar alinadi.

Saxnalasti'ri'w woyi'nleri'na mazmunina ha'm klasstag'i' woqi'wshi'lar sanina qarap ha'r qi'yli' basshi' li'q yetiledi. Mi'sali: mug'a'llim birinshi' klass woqi'wshi'lari' ushi'n tiykarinan ha'reketti sa'wlelendi'ri'wshi' shi'g'armalar `tan'laydi', yekinshi' klass woqi'wshi'lari' ushi'n shi'g'arma qaharmanini'n' quramali mu'na'sa'beti wolardi'n' bastan keshi' rgenleri, qayg'i'lari' sa'wlelengen shi'g'armalar tan'lanadi'. Woyi'n ko'binese woqi'wshi'lar ha'm basqa klass woqi'wshi'lari' ushi'n teatrlasti'ri'lg'an tamasha ko'rinisi'nen alinadi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda woqi'wshi' wo'zin yerkin tutip, wo'z qa'biletliklerin jedelli ko'rsete ali'wlari' ushi'n, wol bilim, uqi'pli'li'q ha'm ko'nlikpelerge, sonday-aq so'ylesiw, qarim-qatnas jasaw mu'mkinshiliklerine iye boli'wi' kerek.

Bilim degeni'mi'z qanday da bir turmi's tarawi boyi'nsha mag'liwmatlar ji'yi'ndi'si' boli'p tabiladi'.

Woqi'wshi'ni'n' bilimi qanshelli teren' bolsa, woyi'n u'yreni'w bari'si'nda wonda uqi'p ha'm ko'nlikpelerdi'n' qa'liplesiwide sonshelli maqsetke muwapiq bag'darda baradi'. Al uqi'p degeni'mi'z - bul alg'an bilimi tiykarinda so'ylew xi'zmetin yaki qanday da bir basqa xi'zmetti wori'nlaw qurali boli'p tabiladi'. Balani'n' alg'an bilimin paydalana biliw uqibi ko'nlikpege wo'tkende g'ana iske asadi.

Ko'nlikpe - qandayda bir qiyin sanali tu'rdegi xi'zmettin' quramali kompanenti si'pati'nda qollanilip ju'rgen jumi'stin' usi'llari'n bekkemlew.

Woqi'wshi'lar so'zlerdi, seslerdi bekkemlep qoymastan, al saxnalasti'ri'w bari'si'nda seslerdi duri's aytiw ko'nlikpelerin ha'r qi'yli' ha'reketlerde paydalani'w ushi'n arnawli' didaktikali'q woyi'nlardi' qi'zi'qti'ri'wshi' , u'yretiwshi' shi' nig'i'wlardi' da ken'nen qollanadi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda ha'reketlerdi tayarlaw bari'si'na woqi'wshi'lardi' tartiw, mi'sali, atributlardi' duziw, afishani, miratamalardi' tayarlaw, dekoratsiya ha'm interverlerdi bezew woqi'wshi'ni'n' suwretlew ko'nlikpelerinin' jetilisiwine wo'z ta'sirin tiygizip qoymasdan, al wolardi'n' qiyalini'n', fantaziyasi'ni'n' wo'siwine, u'wreni'wdi'n' a'meliy bag'i'ti menen ta'miyinleni'wi, alg'an bilimini'n' bekkemleni'wine ta'sirin tiygizip, woni'n' adam turmi'si'ndag'i' a'hmiyetin tu'si'ndiredi. Uqi'p ha'm ko'nlikpelerdi payda yetiw bari'si'nn' yen' a'hmiyetli jag'dayi pedagogtin' wo'z-betinshe, do'retiwshi' jumi'sti sho'lkemlesti'ri'wge ayiriqsha di'qqat awdari'p, woqi'wshi'larg'a uqi'p ha'm ko'nlikpelerdi payda yetiwdin' usi'llari'n izleni'wge mumkinshilik jaratip beriw boli'p yesaplanadi'. Sonday-aq u'ziliksiz shi' nig'i'wlar wo'tkeriw ko'nlikpelerdi payda yetiwde u'lken a'hmiyetke iye. Shi'nig'i'wlardi'n' uzaq waqit u'ziliske tu'siwi balanan' iyelegen uqi'p ha'm ko'nlikpelerinin' jwoyiliwina ali'p keliwi mu'mkin. Usig'an baylani'sli', woqi'wshi'lardi' yadlag'an taqmaq, jumbaq, naqi'l-maqal ha'm sanawlardi' yeslewge ma'jbu'rleytug'i'n ha'm woni' paydalanatug'i'n, ta'sirli so'ylew ko'nlikpelerin jetilistirip ha'm bekkemlestiretug'i'n, soni'n' menen birge saxnalasti'ri'lg'an ha'reketlerde, woyi'nlarda, «ziyrekler ha'm shaqqanlar» klubin, ha'r qi'yli' tu'rdegi jarislar wo'tkeriwde sabaq, koncert tamashalar wo'tkeriw bari'si'nda paydalani'w ushi'n iyelegen bilim, uqi'p ha'm ko'nlikpelerinin' bekkemliligini ta'miyinleytug'i'n jag'daylar jaratiw za'ru'r.

Ko'nlikpelerdi jaratiwdi jaratiwdi'n' a'hmiyetli jag'dayi' bul balalar ta'repinen atqari'w ko'nlikpelerinin' wo'lshemin bahalaw bilimi boli'p yesaplanadi'.

Atqari'w xi'zmetlerinin' sapasi'n bul wo'lshepler menen bahalay woti'ri'p, woqi'wshi' ha'r qanday xi'zmettin' juwmag'i'n duri's bahalaw uqi'p ha'm ko'nlikpelerine iye boladi', bul tek saxnalasti'ri'lg'an woyi'nli ha'reketlerge g'ana yemes al qa'legen a'meliy turmi's ha'reketlerinde a'ste bekkemlenip baradi'. Ha'r bir ha'rekettegi kemshilik ha'm qa'telerdi tu'si'ni'w ha'm na'tiyjelerin wo'zin-wo'zi tekseriw, wo'zin-wo'zi kritikalap kemshi' ligin aytiw uqi'p ha'm ko'nlikpelerin duri's du'ziliwi yen' basli qag'i'ydalari'ni'n' biri. Soni'n' ushi'n, woqi'wshi'larda wo'zini'n' ha'm basqani'n' bilim uqi'p ko'nlikpelerin sapasi'n bahalaytug'i'nuqi'p ha'm ko'nlikpelerdi du'ze woti'ri'p, barli'q woqi'wshi'lardi' qosi'q-taqmaq ayti'wg'a, woyi'n woynawg'a, saxnalasti'ri'lg'an ko'rinishlerge qatnasti'ri'w ju'da' a'hmiyetli. Sonday-aq woqi'wshi'lardi'n' bilimine ha'm ta'jiriybesi'ne su'yenbey, wolardi'n' spektakl wo'tkerige tayarlaw mu'mkin yemes. Bul `tiykar yetip aling'an printsiplerdi'n' biri boli'p, woqitiw bari'si'n pedagogikali'q birge islesiwge tiykarlani'p du'ziw printsipti. Bunnan woqi'w barisi woqi'wshi'ni'n' ziyrekliligi, qa'bietligi tiykarinda du'zilip, ha'r bir woqi'wshi' wo'zin ha'm wo'zini'n' uqibin ko'rsetiwge tirisadi.

Ol teleekran arqali', jas tamashago'yler teatrinda, xudojniklerdi'n' suwretinde multfilmler ko'riw arqali' ku'ndelikli turmi'sta qorshag'an adamlardi'n' ha'm haywanatlardi'n' minez-qulqin baqliwi kerek. Wol wo'zini'n' barli'q alg'an ta'sirine pikir ju'girtip qaytadan ko'z-aldina keltirip woylani'p ko'rip ha'm wolardi'n' ba'rin u'ylestirip ko'rip, son' saxnalasti'ri'lg'an ko'riniste ju'zege keltiredi. Yeger woni' til, sezim ha'm ma'deniyat birligi printsipti menen birge baylanistirsaq bul printsipti tez iske asadi. Tap soni'n' ushi'n woqi'wshi'larg'a ani'q, konkret mi'sallarda a'tiraptag'i' shi' nli'qti ha'r qi'yli' ko'rkem-wo'ner tu'rlerinde ha'm ha'r qi'yli' adamlardi'n' xarakterlerinde suwretlep ko'rsetip bari'w mu'mkin, bunda woqi'wshi'ni'n' tu'si'nigi aytarli'qtay darejede bayi'p bilimi bir sistemag'a tu'sip, shi' nli'qti wo'zlesti'ri'w uqi'p ha'm ko'nlikpeleri jetilisip

baradi'. Bunday usi'lda woqi'ti'wdi' sho'lkemlest`iriw woqi'ti'wdi' integrallasti'ri'w printsipi iske asi'ril'adi', bunda bala wo'zini'n' minimum bilim, uqi'p ha'm ko'nlikpelerin ha'r qi'yli' jag'daylardi' wo'zini'n' do'retiwshilik uqibin wo'sirip maksimal paydalanadi'. Bulardi'n' barlig'i' woqi'wshi'ni'n' alg'an bilimin bekkemlep bir sistemag'a tu'sirip alg'an bilimin turmi's penen baylanisti'ri'w printsipin iske asiriwg'a jag'day tuwg'i'zadi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' tayarlaw bari'si'nda tekst u'stinde jumi's islew u'sh basqi'shta wo'tkeriledi.

Birinshi' basqi'sh - syujetti wo'zlesti'ri'w, u'yreni'w ha'm woni'n' ma'nisi'n tu'si'ni'w.

Ekinshi' basqi'sh – alg'an bilimin pedagog penen birge ha'm woni'n' basshi'ig'i'nda paydalani'w.

U'shi' nshi' basqi'sh – woqi'wshi'lardi'n' wo'z betinshe do'retiwshilik ha'reketin jetilistirw.

Bunda turmi'sti'n' izbe-izligin ani'q konkert mi'sallarda ko'remiz.

Birinshi' basg'i'shta woqi'wshi'lar a'debiy shi'g'armani'n' mazmuni yamasa ku'ndelikli turmi'sti'n' syujeti menen tanistiradi. Lekin bul basqi'shta woqi'wshi'lar bilimdi passiv wo'zlesti'ri'wi kerek.

Ekinshi' basqi'shta woqi'wshi'lardi'n' ha'r bir ko'rkem-o'ner tu'rini'n' roli ha'm a'hmiyeti haqqindag'i' tu'si'nigi ken' boladi' ha'm wolar qahramanni'n' minezin, simbatin, sirtqi pishi' nin qi'li'qlari'n ha'm is ha'reketin ashi' p ko'rsetiwde bir-biri menen wo'z-ara tig'i'z baylanista ha'm bir-birine g'arezli yekenligin biliwi mu'mkin.

Woqi'wshi'lardi'n' ha'r bir ha'reketin duri's ha'm an'sat tali'qlaw ushi'n wolar'g'a roldi atqari'wdi'n' tiykarinda jatirg'an baha wo'lshemleri haqqinda tu'si'nik beriw kerek.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' woqi'wshi' turmi'si'ndag'i' ha'm wolar'di'n' til wo'risi'nin rawajlani'wi'ndag'i' ta'lim ta'rbiyali'q rolin ha'm

woni'n' basqa jumi'slardi' sho'lkemlesti'ri'widi'n' tu'rleri menen salistirg'andag'i' wo'zgesheligine qarap shi' g'amiz. Woytkeni, woqi'wshi' turmi'sta, haqiqatli'qta qubilis zatlar, wolardi'n' belgileri, adamlar arasi'ndag'i' qarim-qatnas h.t.b. Wo'zlestirgenlerin u'yrenip, ko'rgenlerin ko'z aldina qayta keltirip islep shi' g'i'p, wo'zini'n' turmi's haqiqatin woyi'n arqali' yerisken ta'jiriybesi'ne su'yenip, wolardi' woyi'n arqali' ju'zege keltirip ko'rsetedi. Demek, bul arttirg'an ta'jiriybelerin woqi'wshi'lar saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda ko'rsetiw imkaniyatina yerisedi.

Saxnalasti'ri'lg'an ha'reketlerge woqi'wshi'ni'n' wo'zini'n' qatnasi'wi woni'n' artistlik qa'biletliginn' wo'siwine, so'ylesip qarim-qatnasiq jasaw ko'nlikpelerinin' jetilisiwine ma'deniyatli so'ylesiwge wo'z ta'sirin tiygizedi. Sonday-aq woqi'wshi'larda a'dep-ikramlili'q qa'siyetlerin do'retiwde saxnalasti'ri'lg'an wo'yinlar u'lken a'hmiyetke iye. yen' aldi menen woqi'wshi' wo'zine bolg'an isenimge iye boli'p, wonda ku'sh ha'm tapqirli'q payda boladi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar xali'qqa, woni'n' u'rp-a'det da'stu'rlerine hu'rmet-izzet, siylasiq qatnasta boliwg'a ta'rbiyalawg'a ken' mu'mkinshilikler ashi' p beredi ha'm sol arqali' woqi'wshi'lar ta'jiriybeli tu'rde yerkein bir-biri menen so'ylesip, qarim-qatnas jasawdi'n' uqi'p ha'm ko'nlikpelerin iyeleydi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar woqi'wshi'lardi' yekologiyali'q ma'deniyatlili'qqa ta'rbiyalawdag'i' bay mu'mkinshiliklerdi wo'z ishi' ne qamtiydi. Wolar minalardan ibarat: woqi'wshi'ni'n' wo'zini'n' den-sawlig'i'na, ta'biyatqa g'amxorli'q qatnas jasaw ko'nlikpelerin qa'liplesti'ri'w ha'm woni' shi' n i'qlasi menen su'yip qa'sterlewge ta'rbiyalaw, adamzattin' ta'biyat ha'm tirishi' liktegi worni', woni'n' ta'biyat penen wo'z-ara baylanisi haqqinda tu'si'nikti qa'liplesti'ri'w.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarda woqi'wshi'lardi' miynetke ta'rbiyalaw yen' basli wazi'ypalardi'n' biri.

Sebebi woqi'wshi' saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlarg'a qatnaspastan burinaq bul woyi'nni'n' juwapkerli, ko'p miynetti talap yetetug'i'n ha'm jaqsi' na'tiyjelerge, tabislarg'a yerisiw ushi'n do'retiwshilik penen izleni'w, qaytpasli'qti ha'm qaysarli'qti talap yetetug'i'n jumi's yekenligin tu'si'nip ali'wi tiyis.

Ana tildegi dawislardi' tuwri ani'qlaydi' ha'm so'zlerdi' ajiratip wolardi' so'z bari'si'nda woni'n' su'wreti ha'm u'lgisi'ne a'hmiyet bere baslaydi'. Bul da'wirde pikirlerdi' a'sirese, xali'q yerteklerin tin'law ha'm qabi'l qi'liw, pikir ju'ritiw qa'biletleri rawajlang'an. Buyimlardi'n' neden, qanday zattan islengenligin, suwiy-issig'a, shi' damlilig'i'n baqlap wolar arasi'ndag'i'lardi' pariqli'adi'. Uqsatiw ha'm ajirata ali'w, so'z benen tu'si'nikler beriw, tu'rlerge ajiratiw, wolardi' toparlarg'a bo'liw tiykar boladi'. Bul da'wirdegi woqi'wshi'lar wo'z ana tilinde yerkin so'yley aladi', dawislardi' ayrim tuwri tali'qlay aladi'. Woqi'wshi'lar arasi'nda ha'r qi'yli' sorawlarda tuwri juwap du'zip, woqi'wshi'larg'a ani'q yetip jetkiziw boladi'. Ko'rgen waqi'ya yamasa ha'diyseler haqqinda so'ylep beriw, waqiya yamasa yerteklerdi' aytip beriw, qa'bileti bir qansha wo'sedi. Bunday ha'reketler a'sirese baslawi'sh bilim beriw mekteplerinde baslawi'sh klasslari'nda ali'p barilg'an ta'lim ha'm ta'rbiya isleri arqali' yerisiledi. Woqi'wshi'lardi' bilim da'rejesi'ni'n' ken'eyiwi, qizig'i'wshi'ig'i'ni'n' artiwi, tiykarinda sana sezimni'n' bayip artip bari'wi' menen baslawi'sh bilim beriw mekteplerinde baslawi'sh klasslari'nda u'yretilip ha'reket artip baradi'.

Baslawi'sh klass jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar menen ta'lim-ta'rbiya ha'reketin qabi'l qi'liwda wolardi'n' jas ayi'rmashi'ig'i'na qaray alg'an ta'jiriybe ha'm bilim jeke iske asadi. Soni'n' menen birge wolardi'n' ha'reketlerine tuwri sho'lkemlesti'ri'w aqi'li'y sipatlari'n wo'siriw, miynet ha'm dene ta'rbiyasi, shaqqanli'qti wo'siriw ha'r ta'repleme ta'rbiyalaw wazi'ypalari' a'melge asi'ril'ip turadi.

Ya.L.Kolominskiy ha'm ye.A. Pan`ko basshi'ig'i'nda «Jeti jasli balalar psixologiyasi haqqinda» degen temada balalar woyi'nina degen itibar bar yekenligin ko'remiz. Wolar balalar woyi'nin haqi'yqi'y ta'rbiyalaw ha'm miynet su'yiwshi' boli'p ta'rbiyalani'wi'nda wol sizin' jaqsi' su'yedi degen yedi.

Bul pikir menen belgili psixologlar woqi'wshi'lardi'n' ta'lim islerin sho'lkemlesti'ri'wde wolardi' woyi'n ha'reketlerden sheklenbegenligin yesletip wo'tedi. Bunnan ti'sqari' wolar woyi'ndi woqi'wshi'lardi'n' qizig'i'wshi'ig'i'n ha'm wo'zlesti'ri'w qa'biletin yesapqa alg'an jag'dayda sho'lkemlestiriledi. Baslawi'sh klass jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' ha'r qi'yli' klasslarda wolardi'n' aqi'li'y ha'm a'dep-ikramlili'q jaqtan wo'siriwlerin u'yretiwde qaratilg'an ko'p jilli'q ilimiy izertlew islerin na'tiyjelerin jeti jasar woqi'wshi'larg'a ta'lim-ta'rbiya mazmuni ha'm wolardi' islep shi'g'i'wda tu'p tiykarinan talap yetedi. Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar ta'limi menen joqari' mektep sistemasi'ndag'i' ta'lim wo'zini'n' mazmunli' metod ha'm usi'llari' pedagogikali'q-psixologiyali'q maqsetleri menen ajiraladi'.

Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' wo'mirinde woyi'n wo'zini'n' ko'p ta'lim-ta'rbiyali'q sezimli itibari menen tiykarg'i' a'hmiyetke iye. Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' ta'rbiya ali'wi'nda bolsa woyi'n a'ste aqi'ri'nli'q penen wo'z yerki menen woqi'wshi'larg'a ta'rbiya bere baslaydi'.

Psixologlar woyi'ndi' baqsha da`wirindegi jetekshi' iskerlik dep yesaplaydi'. Woyi'n arqali' woqi'wshi'lardi'n` joqari' rawajlani'w basqi'shi'na wo'tiwin ta'miyinlewshi' sapalar qa`liplesedi, woyi'n ruwxinda sezilerli wo`zgerisler ju`z beredi.

Woyi'n da woqi'wshi' shaxsi'nin` ha'mme ta'repi bir-birine wo`z-ara ta'sir yetken halda qa`liplesedi. Woynap atirg`an woqi'wshi'ni bahalay

woti'ri'p, woni' n` qizig`iwshi' lig`in do`gerek-a`tirap haqqinda tu`si`niklerin, u`lkenlerge ha`m joldaslari`na bolg`an qarim-qatnasi`n bilip ali`wg`a boladi`.

Shaxstag`i bir sanani ta`rbiyalaw ushi`n woni' n` basqa ta`replerinde rawajlandi`ri`w kerek. Ma`selen, woqi`wshi`nin` woyi`ng`a qizig`iwshi' lig`in, sho`lkemlesiwshi' lik uqi`plilig`in rawajlandi`ri`w ushi`n mazmuni jag`inan bay woyi`nlar jaratiliwi kerek. Woqi`wshi`nin` do`retiwshi' woyi`nlari`n rawajlandi`ri`w ushi`n wo`z gezeginde jaqsi' sho`lkemlesken balalar ja`ma`a`ti kerek boladi`.

Woyi`n woqi`wshi`lardi' dene jag`inan ta`rbiyalaw sistemasi`nda, baqshanin` bilim ha`m ta`rbiya beriw isi`nde a`dep-ikramli, aqi`li`y, estetikali`q, yekologiyali`q, ekonomikali`q ha`m huquqiy jaqtan ta`rbiyalawda u`lken wori`n tutadi. Woyi`nda jas worganizmge say bolg`an talap ha`m ma`jbu`riyatlarini` qani`qtiriladi`. Turmi`sli`q aktivlik artadi, ku`shlilik, ziyeklilik ta`rbiyalanadi`. Soni`n` ushi`nda woqi`wshi`lardi' dene jag`inan ta`rbiyalaw sistemasi`nda woyi`n tiykarg`i wori`n iyeleydi.

Woyi`n sabaqlar menen ku`ndelikli turmi`stag`i baqlawlar menen wo`z-ara baylani`sli' boli`p, ju`da` u`lken ta`lim-ta`rbiyalu`q a`hmiyetke iye. Woyi`ndi woqi`wshi' sa`wlelenetug`i`n na`rseni bilip ali`wg`a qizig`iwshi' lig`i woyanadi. Ko`pshi' lik jag`daylarda woyi`n balalarg`a jan`a bilim beriw ha`m wolardi`n` pikirin, bilim shen`berin ken`eytiw ushi`n xi`zmet yetedi. Woqi`wshi`larda u`lkenlerdin` miynetine, ja`miyetlik turmi`si`na, adamlardi`n` qaharmanli`q islerine qizig`iw tiykarinda wolarda bolajaq ka`siplilik, jaqsi' ko`rgen qaharmanlari`n woylaw siyaqli da`slepki arziw-a`rmanlar payda boladi`.

Saxnalasti`ri`lg`an woyi`nlar ja`rdeminde ju`da` u`lken ta`rbiyalu`q wazi`ypalar sheshi' ledi. Saxnalasti`ri`lg`an qag`iydali woyi`nlar bolsa sensorli`q rawajlanu`wi`na, woylaw ha`m tilin, yeriksiz di`qqatin ha`m yadin ha`r tu`rli ha`reketlerin shi' niqti`ri`w mu`mkinshi' ligin beredi. Ha`r bir qag`iydada woyi`n belgili didaktikali`q maqsetke iye boli`p, woqi`wshi`ni

uliwma rawajlandi'ri'wg`a qaratilg`an boladi'. Bilim beriwdin` woyi'n formasi'nda boli'wi' za`ru`rli a`hmiyetke iye boli'p, balalardi'n` jas wo`zgesheligine sa`ykes keledi. Qi'zi'qli woyi'n woqi'wshi'lardi'n` aqi'li'y iskerligin asiradi, woyi'nda woqi'wshi' sabaqlarg`a qarag`anda quramali ma`seleni sheshi' wi mu`mkin. Bilim beriw ha`r tu`rli usi'llar ha`m metodlardi' qollani'wdi talap yetedi. Sonli'qtan woyi'n bilim beriw formalari'nin` biri boli'p tabiladi'. Woqi'wshi' woynap atirip, wo`z biliminen paydalani'wg`a, woni' qiyali na`rse jasaw, ta`jiriybe toplawi'na ken` jol ashadi. Woyi'nda aqi'li'y tu`rli jag`daylarda islete ali'wi'n u`yrenedi. Saxnalasti'ri'lg`an woyi'nlarda woqi'wshi'lardi'n rawajlani'w menen baylani'sli' bolg`an a`dep-ikramlili'q qa`siyetler de qa`liplese. Woyi'n dawami'nda ju`z bergen keshi'rmeler bala sanasi'nda teren` iz qaldiradi. Sonli'qtan woyi'n woqi'wshi'da jaqsi' sezimlerdi, arman ha`m umti'liwshi' li'qlari'n, qizig`iwshanlig`in ta`rbiyalawg`a ja`rdemesedi. Woyi'nda woqi'wshi' wo`z minez-qulqin basqari'wg`a, qiyinshi' li'qlardi' jen`iwge, aldina qoyg`an maqsetine jetiwge u`yrenedi.

Woyi'n wo`z betinshe iskerlik boli'p, bul processte woqi'wshi'lar wo`z qatari menen baylanis wornatiwg`a kirisedi. Wolardi' uliwma maqset, wog`an yerisiwdegi ha`reketler birlestiredi. Sonli'qtan woyi'n dosli'q qatnasiqlari'n ta`rbiyalawda, kollektivtin` turmi'sli'q a`detlerin sho`lkemlesiwshi' lik uqi'plig`in qa`liplesewde za`ru`rli a`hmiyetke iye.

Woqi'wshi'lar woyi'ninin` wo`zine ta`n wo`zgesheligi sonda, wol do`gerek a`tirapdag`i' du`nyani insanlardi'n` xi'zmeti, wolardi'n` is processindegi wo`z-ara mu`nasabetlerin sa`wlelendiredi. Woyi'n waqtinda klass woqi'wshi'lar ushi'n ten`iz, tog`ay, metro stantsiyasi, temir jol wagoni boli'wi' mu`mkin. Woqi'wshi'lar woyi'ninin` ja`ne bir qa`siyeti - woni' n` ha`weskerlik ta`rizde boli'wi' boli'p yesaplanadi'.

Bul woni' n` sirtqi belgileri bolmay ba`lki haqi'yqi'y jetiskenlik boladi'. Woyi'nnin` jaratiwshi' si woqi'wshi'lar boli'p, wolar woyi'nda wo`zlerine

tanis bolg`an turmi'sli'q waqiya ha`m ha`diyselerdi wolarg`a bolg`an mu`nasabetlerdi sa`wlelendiredi. Woqi'wshi'lar woyi'ninin` ja`ne bir wo`zgesheligi - wonda ha`reket so`z ha`m obrazlardi'n`o`z-ara baylanisip ketiwi boladi`.

2.2. Balalardi'n' so'ylew tilin rawajlandi'ri'wda ha'm wolardi' ta'rbiyalawda saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' roli

Qaraqalpaqstan Respublikasi' wo'zini'n' g'a'rezsizligin alg'annan keyin ma'mleketlik tiller (baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i') qaraqalpaq ha'm wo'zbek til boli'p yesaplanadi`. Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' baslawi'sh klass woqi'wshi'lar basqa tildi an'sat u'yrenedi ha'm yeliklew tiykarinda soni'n' menen birge belgili bir maqset penen woqi'wshi'ni'n' saylaw da'rejesi'n rawajlandirip baradi`.

Basqalarg'a tu'si'ndi'ri'wge qolayli' bolg'an wo'z betinshe ha'm do'retiwshilik woylani'wi' aktivlesip jetkerip beredi. Baslawi'sh bilim beriw jasi'ndag'i' woqi'wshi'ni'n' psixologiyasi'nda til rawajlani'wi'nda belgili bolg'an xi'zmeti woyi'n menen sheklengen.

1. Woyi'n balani duri's so'ylewge u'yretedi.
2. Woyi'n so'zlerdi aktivlestiredi ha'm bekkemleydi.
3. Woyi'n grammatikali'q ko'nlikpelerdi islep shi' g'aradi.
4. Woyi'n jupkerlesken so'zlerdi rawajlandiradi.

Woyi'n ni'n' ja'rdemi menen bir qansha ma'selelelerdi sheshi'wi mu'mkin. Woqi'wshi'ni ana tilinde so'ylew do'gerek a'tirapti baqlaw, taniy biliwge u'yretiwde ju'rgiziletug'i'n jumi'slardi'n' negizgi bir tu'ri-saxnalasti'ri'lg'an woyi'n boli'p tabiladi`. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar baslawi'sh mektep jasi'nda gezinde woqi'wshi'ni'n' tilin wo'siriwde ju'da' a'hmiyetli. Woqi'wshi'larg'a kerekli bolg'an bilimlerde u'yretiw tu'rli ta'rbiya jumi'slari'n ju'rgiziw wolardi'n' so'zlik qorin bayitip, yesitiw, ko'riw, saylaw mo'lsruhin wo'siriw boli'p tabiladi`. Sonli'qtan baslawi'sh bilim beriw mekteplerinde baslawi'sh mug'a'llimlerine arnalg'an programmali'q jwoybardi

basshi' li'qqa ala woti'ri'p woqi'wshi'lardi'n' baqlap ko'rgenlerin tiyanaqlap, yeslerine ani'q qaldi'ri'w, so'zlik qorlari'n wo'siriw ushi'n to'mendegidey woyi'nlar usi'nilg'an. Mi'sal: Jasi'ril'g'an woyi'nshi' qti tap, a'jayip qaltasha, «Bes barmaq», «Balan u'yrek» atli woyi'nlar. Bul woyi'nlar ha'm woyi'n shi' nig'i'wlari' qaraqalpaq tilin wo'siriwde ha'm u'yretiwdе qizig'i'wshi' li'q basqa tildi u'yreni'wde joqari' da'rejede boladi'. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda woqi'wshi'lar sharshag'an waqtında qosi'q ha'm taqmaqlar ju'rgiziledi. Ja'nede woyi'n arqali' woqi'wshi'lardi' dawissiz seslerdi bekkemletilip baradi'. Bul shi' nig'i'wda woqi'wshi'lar seslerdi duri's so'ylewde, woqi'wshi'lar woylani'p sheshi' w kerek.

Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'ndag'i' woqi'wshi'lar aldina to'mendegi wazi'ypalardi' qoyadi:

Woqi'wshi'larda kitapqa, ko'rkem shi'g'armag'a bolg'an muhabbatti ta'rbiyalaw; ko'rkem obrazdi seze ali'w; poetik yesitiw di'qqatin rawajlandi'ri'w (dawistin' ba'lentligi, muzikali so'ylesiwdi'n' ritmikasi'n bayqap ali'w), woqi'wdi'n' intonatsiyali'q ma'niligin rawajlandi'ri'w. Yertek, gu'rrin', taqmaqlardi'n' ko'rkem tilin seziw ha'm tu'si'ni'w. Bul klasslarda da mug'a'llim ko'rkem shi'g'armani analiz qi'liwinan ken' paydalanadi'. Woqi'wshi'lar shi'g'armani analiz qi'liw arqali' a'debiy janrlardi', wolardi'n' wo'zgesheliklerin tu'si'ni'wge, yertek ha'm gu'rrin'lerdi, taqmaqlardi'n' ma'nili tilin seziwge, ko'rkem forma menen mazmunni'n' wo'z-ara baylani'sli'lig'i'n bilip ali'wg'a u'yrenedi. Ko'rkem shi'g'armalar menen tanisti'ri'wg'a tiyisli wo'tkeriletug'i'n ha'r bir shi' nig'i'wda so'ylewdi rawajlandi'ri'w boyi'nsha ha'r qi'yli' wazi'ypalar qoyi'ladi'.

Mug'a'llim bul klassta shi' nig'i'wdi baslawdan aldın woqi'wshi'lardi' a'debiy shi'g'armani qabillawg'a tayarlaydi': shi'g'arma mazmunina jaqinraq temada kishi' sa'wbet wo'tkeredi, bunda woqi'wshi'lardi'n' jeke ta'jiriybesi'ne mu'ra'ja'a't yetiledi. Shi'g'arma woqip berilgennen son',

woqi'wshi'lar menen to'mendegiler haqqi'nda sa'wbet wo'tkeriwi'mi'z mu'mkin:

1. Avtor ta'repinen qoyi'lg'an sorawg'a juwap beriw boyi'nsha sa'wbet. Yeger avtor bul shi'g'armani woqi'wshi'larg'a soraw beriw menen tamamlasa, bul sorawg'a juwap beriw ushi'n sa'wbet wo'tkeriledi.

2. Woqip berilgen shi'g'arma menen baylani'sli' sa'wbet. Yeger woqip berilgen shi'g'arma mazmuni woqi'wshi'lardi'n' jeke turmi'sli'q ta'jiriybesi menen baylani'sli' bolsa, mug'a'llim shi'g'armani woqip bergennen son', wo'z baqlawlari', tu'si'nikleri haqqinda so'ylep beriwdi usi'nis yetedi.

3. Woqip berilgen shi'g'arma mazmuni boyi'nsha sa'wbet. Bul sa'wbettin' tiykarg'i' maqseti woqip berilgenlerdi yeslep aytip beriw ha'm shi'g'arma mazmuni boyi'nsha wo'z pikirini bildi'ri'wden ibarat.

4. Woqip berilgen shi'g'armani so'ylep beriw ushi'n wo'tkerilgen sa'wbet. Mug'a'llim bul sa'wbet tu'rin yertek yaki gu'rrin' woqip berilgennen son' paydalanadi'. Woqi'wshi'larg'a gu'rrin' yaki gu'rrin' yetip berilgen shi'g'arma mazmuni ju'zesi'nen sorawlar beriledi. Bul woqi'wshi'lardi' gu'rrin' yetip beriwge ha'm tekstti yeste saqlap qali'wg'a ja'rdem beredi. Ta'rbiyashi' bunday sa'wbet ushi'n aldinnan soraw du'zip qoyiwi lazim.

Baslawi'sh bilim beriw mektep jasi'ndag'i' woqi'wshi'lar tek tin'lawshi' boli'p g'ana qalmastan, shi'g'armani wo'zleri woqip bergennen son', ba'lki tamashago'y de boladi'. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda ko'rkem shi'g'armani saxnalasti'ri'wdi'n' bir neshe tu'ri bar. Bularg'a quwi'rshaq teatri, saya (ko'len'ke) teatri, stol u'sti teatri, barmaq teatri, diafil'mler, radio ha'm televidenie arqali' saxnalasti'ri'lg'an shi'g'armalar menen tanisiw kiredi. Balalar quwi'rshaq yaki saya teatrini'n' spektakllerin tamasha qi'liwdi jaqsi' ko'redi. Bul tamashalar woqi'wshi'lar ushi'n u'lken ta'rbiyali'q a'hmiyetke iye. Saxnalasti'ri'lg'an shi'g'armalar woqi'wshi'lardi'n' estetikali'q du'n`ya qarasi'n bayitadi, sebebi spektakl`de ko'rkem wo'nerdi'n' bir qansha tu'rleri: ko'rkem so'z, su'wretlew wo'neri

(bezew, quwi'rshaqlar yaki siluetler) saxna ko'rkem wo'neri, muzika h.t.b. birlesken boladi'. Spektakl`di'n' woqi'wshi'lardi' wo'zine qaratatug'i'n sebebi sonda, wonda qatnasi'wshi' quwi'rshaqlar janlanadi', tosiq arqasi'nda yaki yekranda ju'z berip atirg'an waqiyalardi' haqi'yqi'y dep bileli. Wo'zleri jaqsi' ko'retug'i'n qaharmanlari' menen qanday waqiyalar ju'z beriwi haqqinda qayg'i'radi, qaharman awir awhalg'a tu'sip qalg'anda ja'rdem beriwege ha'reket yetedi. Ko'rgen spektakllerin bir-birine aytip beredi, buni'n' na'tiyjesi'nde wolardi'n' so'ylew tili rawajlani'p baradi'. Baslawi'sh bilim beriwi mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda quwi'rshaq yaki ko'len'ke teatrin wo'z ku'shleri menen sho'lkemlesti'ri'w de mu'mkin. Quwi'rshaq teatrin ku'nni'n' yekinshi' yariminda ko'rsetiw maqsetke muwapiq. Quwi'rshaq teatri zalda, Yeger zal bolmasa, klass xanasi'nda ko'rsetiledi. Aldinnan spektakl`ge kerekli zatlardi' tayarlap qoyiw kerek.

Quwi'rshaq teatri ushi'n a'piwayi woqi'wshi'lar stoli saxna boli'p xi'zmet yetedi. wog'an waqiyalar rawajlan ko'rini'wi ushi'n bezekler beriledi. Spektakl` ushi'n jaqsi' woyi'nshi' qlar tan'lanadi'.

Mug'a'llim woyi'nshi' qlar spektakl`di baslawdan aldin wo'z stulini'n' yeki ta'repine stulsha qoyadi. Bir stulshag'a yele spektakl`ge qatnaspag'an woyi'nshi' qlardi', yekinshi' si'ne bolsa qatnasqan woyi'nshi' qlardi' qoyadi. Mug'a'llim stulg'a wotirgan halda, yertekti gu'rrin' yetedi ha'm yertektin' bari'si'na qarap, woyi'nshi' qti stol boylap ha'reketlendiredi.

Saya (ko'len'ke) teatri woqi'wshi'larda qizig'i'wshi' li'q woyatadi. Ko'len'ke teatri yerteklerdi instsenirovkalawdi'n' ken' tarqalg'an tu'ri. Ko'len'ke teatrin ko'rsetiw ushi'n yertek yaki gu'rrin'di woqi'w menen bir waqitta ko'rsetedi. Ko'len'ke teatri wo'zini'n' bir qansha wo'zgesheliklerine iye: siluetlerdi'n' ha'reketsizligi, wolardi' izbe-iz qoyiwdi'n' imkaniyati joqlig'i'.

Ko'len'ke teatrin ko'rsetiw ushi'n birinshi' ku'nlerde 3 mug'a'llim qatnasadi: birewi yekran aldinda woti'ri'p tekstti woqi'ydi', yekewi bolsa

yekran arqasi'nda turip siluetlerdi basqaradi. Son' baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' wo'zleri atqarip woynaydi. Spektakl'di ko'rsetiwdi'n' bir qansha variantlari' bar. Shi'g'armani'n' ha'mmesi'n woqi'w mu'mkin yaki avtor tekstin woqi'w menen shegaralani'w mu'mkin, personajlardi'n' so'zin bolsa yekran arqasi'nda turg'an ta'rbiyashi' lar aytip turadi.

Mug'a'llimler siluetlerdi basqari'w uqi'plilig'i'n iyelep alg'annan son', bir mug'a'llimni'n' wo'zi qasi'na woqi'wshi'lardi' ja'rdemshi' yetip ali'p spektakl'di ko'rsetiwi mu'mkin.

Mug'a'llim bir neshe personaj ushi'n tekstti woqi'wg'a tuwra keledi. Soni'n' ushi'n ha'r qaysi personajdi'n' dawisi'n woqi'wshi'larg'a jetkize ali'w u'stinde (diktsiya, dawis tonini'n' sa'wleliligi h.t.b.) shi' niqti'ri'w kerek.

Ko'len'ke teatri ushi'n yekran ha'm siluetler tayarlanadi'. yekranni'n' (ko'len'ke teatrini'n' saxnasi, taxta, reyka) yeni 1 metr, boyi 60 sm, pa'ski taxtasi (ayag'i' 10 sm) boli'p, wog'an juqa aq bo'z (tawar) tartiladi'. Juqa kartonnan siluetler jasaladi' ha'm ha'r yeki ta'repi qara ren'ge (tush penen) boyaladi'. Siluetlerdi'n' pa'si'ne qol menen islew ushi'n to'mengi qabati jasaladi'. Saya teatrin ko'rsetiwden aldindin xana qaran'g'i' yetiledi. yekranni'n' arqasi'na 1 metr aridan jaqtili'q (stol lampasi ja'rdeminde) beriledi. Ko'rsetilgen siluetler toli'q ko'rini'wi, biraq to'mengi qabati menen ta'rbiyashi' ni'n' qoli ko'rinbewi kerek.

Baylanisqa iye so'zlerdi qaliplestirwdegi yen' a'hmiyetli qurallardan biri yertekler boli'p, wolarda qiyaldi, ko'z aldina kelti'ri'wdi rawajlandi'ri'w ushi'n tiykar boli'p, wolarda jan'a qaharmanlar, personajlar payda boli'p turadi, wolardi'n' minez-qulqi ha'm ha'reketleri wo'zgerip turadi. Bul woqi'wshi'larda jan'a so'zlerdi, so'z dizbeklerin paydalani'p wo'zlerinin' yerteklerin woylap tabiwina qizig'i'wshi' li'q ha'm tilegin keltirip shi' g'aradi. Bug'an Yeger woqi'wshi'g'a toli'q yerkinlik berilip, u'lkenler wo'z pikirlerin kiritiwge umti'lmag'an jag'dayda, woqi'wshi' do'retiwshi' ligin bahalawda

wob`ektivlilikke jol qoyi'lg'anda, pikirlerin bayanlawdag'i' unamli' ta'replerin ha'm izbe-izligin aytip beriwde ko'zge taslanadi'.

Do'retiwshilik penen woylaytug'i'n jan'a mag'liwmatlardi' ali'wg'a talabi bolg'an woqi'wshi' barli'q qorshag'an wortali'qqa nemquraydili'q penen qaray almaydi'. A'ne usi jasta woqi'wshi'g'a do'retiwshilik tiykarlari' beriliwi, son'g'i'li'qta rawajlandiriliwi, jetilistiriliwi tiyis. Usi'nday yetip wo'z ko'z qarasi'nda qatan' turiwshi' , wo'z isenimine iye bolg'an, standart yemes tu'rde pikirleytug'i'n jas talantlardi' rawajlandi'ri'w ushi'n sha'rayatlar jaratiladi'.

U'lkenler baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'ni'n' ilgerilewi, wo'z rawajlani'wi' ushi'n barli'q sha'rayatlardi' jaratiwi tiyis. Bul baslawi'sh klass woqi'wshi'si'ni'n' mektepte barli'q pa'nlerden u'lgeriwini'n' basli maqseti boli'p tabiladi'.

Baslawi'sh klass jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' wo'zine til qabillawda yen' qolayli' waqitti bul baslawi'sh klasstag'i' ku'nler boli'p yesaplanadi'.

Woqi'wshi'lar seslerdi yeliklegen ha'reket penen haywanlardi'n' ha'reketin duri's ko'rsetip sana sezim rawajlani'p baradi'. Mi'sali: «Di'qqatli bol» woyi'nda woqi'wshi' berilgen so'zlerdi woyi'n arqali' mug'a'llimge shappatlap ko'rsetiwi kerek. Bunday woyi'nlar woqi'wshi'ni'n' woylawina, di'qqatina ju'da' jaqsi' ta'sir yetedi. Di'qqat awdarg'anda za'ru'rli so'zlerdi qaytalag'anda woqi'wshi'ni'n' di'qqatin awdariwi'mi'z kerek. Birinshi' ha'reketten baslap so'zlerdi keltirip shappatlap qaytalaw kerek.

Mug'a'llim woqi'wshi'lardi'n' qay da'rejede qabi'l yetken so'zlerin wo'tilgen temalardi' qaytalaw bari'si'nda tekserip ko'redi. Qa'telesken woqi'wshi'lardi' woyi'nnan shi' g'arip baradi'. Bul qag'i'yDani ta'rbiyashi' qadag'alap turip, woqi'wshi'ni'n' juwapkershi' ligin artti'ri'w maqsetinde woqi'wshi' wo'zini'n' so'ylewin ha'm qasi'ndag'i' dostini'n' so'ylewin kontrollaydi'.

Woqi'wshi' aktiv woylani'wg'a di'qqatin awdaradi. Usi'nday woyi'nlar woqi'wshi'ni'n' fonetikali'q yesitiw woyi'nlari' rawajlani'p baradi'. Mi'sali:

«Kim ko'p so'z tabadi». Bul woyi'nda buring'i' wo'tilgen so'zlerdi ayirip beriw kerek. Woqi'wshi' woyi'n waqtinda wo'tilgen so'zlerdi yemes, al basqa so'zlerdi aytiwg'a tirisadi.

Saxnalasti'ri'lg'an ha'm basqa da woyi'nlari baslawi'sh bilim beriw mektep jasi'ndag'i' woqi'wshi'ni'n' woylawin aktivlestiredi. Woylawdi'n' variantlari' woqi'wshi'ni'n' jasi'na baylani'sli' boli'p keledi.

Baslawi'sh bilim beriw mektep jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' so'ylew tilini'n' rawajlani'wi' mug'a'llimlardi'n' sanasi, woqi'ti'wdi'n' mazmunina ha'm metodi'kali'q bag'darina baylani'sli'. Sonli'qtan bul metodi'ka yen' da'slep nege u'yretiw kerek. Qalay u'yretiw kerek? Ne ushi'n usi'nday? Al basqasha yemes? degen sorawlarg'a juwap beriw kerek. Bul 7-8 jasar woqi'wshi'lardi'n' teatrlasti'ri'lg'an woylardi'n' ja'rdemi menen qaraqalpaq tilinde qatnasi'w ma'deniyatini'n' tiykarin du'ziw ma'selesi'ne arnalg'an. Basqa millettegi woqi'wshi'lardi'n' qaraqalpaq tilin men'geriwde saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' ta'rbiyali'q ha'm bilim beriw mu'mkinshilikleri ali'p ko'rsetiledi ha'm woqi'wshi'lardi'n' qatnasi'w ma'deniyatin, da'rejesi'n anag'urlim da'rejede arttiratug'i'n saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi'n' ta'rbiyali'q ha'm bilim beriw mu'mkinshiliklerin ashi'p ko'rsetedi ha'm woqi'wshi'lardi'n' qatnasi'w ma'deniyatini'n' da'rejesi'n anag'urlim da'rejede arttiratug'i'n saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlardi' tayarlawg'a ha'm wo'tkeriwge metodi'kali'q jumi'slar beriledi.

Baslawi'sh bilim beriw mektep jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' bilim, uqi'p ko'nligiw da'rejesi'n: a) woyi'n bari'si'nda; b) woqi'wshi'lar menen jeke so'ylesiwde; v) pedagogikali'q processti baqlaw waqtina ashi' p beriledi.

Naqi'l-maqallar, sanamaqlar, qosi'qlar ha'm yerteklerdi woyi'nlarda ken'nen qollani'w woqi'wshi'lardag'i' yemotsiyali'q keyipti ta'miyinleydi. Wolardi'n' so'ylew qa'bilietin qa'liplestiredi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'ndi wo'tkeriwdi'n' za'ru'rli pu'tin sha'rti woqi'wshi'ni'n' psixologiyali'q wo'zgesheligin yesapqa ali'w boli'p tabiladi'.

Mug'a'llimlardi'n' woqi'wshi' menen so'ylesiw wo'neri u'lken a'hmiyetke iye. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar, mi'sali: «Jan'a jil bayrami», «Nawriz», «Ga'rezsizlik» bayramlari'nda woqi'wshi'lar tu'rli intermediyalar saxnalastiradi. Solay yetip, joqari'dag'i' aytilg'an ma'selelerdi'n' barlig'i'n baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda, turmi'sta ken' paydalanilsa, wonda woqi'wshi'ni'n' mektepte barli'q pa'nlerden u'lgeriwi boyi'nsha islep shi' g'arilg'an ma'mleketlik talaplardag'i' ma'seleler a'melge asrilg'an boladi'.

Mi'sali: «Qis su'wiq», «Qistag'i' quslar», «Qar» shi'g'armalari'ndag'i' ko'rinishlerdi bir-birine mug'a'llim baylanisti'ri'wi kerek. Ko'rkem shi'g'arma wo'tkende jergilikli jag'dayg'a mug'a'llimni'n' wo'zi iykemlesiw kerek.

Ha'r qanday ko'rkem shi'g'arma woqi'wshi'ni'n' so'z baylig'i'n rawajlandirip bari'wi' na xi'zmet yetedi. Waqiyani aytqanda ko'rgizbe qurallari'nan paydalani'wi'miz ha'm woqi'wshi'larg'a qaytarip aytip beriwdi talap yetip bari'wi'mi'z lazim. Geyde shi'g'armani basi'nan baslap aytip beriwdi usi'nis yetemiz.

Yeger kitap mu'yeshi' nde bir kitapta bir neshewi bar bolsa wolardi' tarqatpa materiallar retinde qollani'p baramiz ha'm ko'rkem shi'g'armalarda woqi'wshi'lar kitapti uslap turiw ko'nlikpelerin u'yretiw kerek. Kitaptin' basi qalayinsha ashi' ladi' ha'm uslanadi' h.t. basqalar.

Qosi'qti yadlawda ta'rbiyashi' bir neshe wazi'ypalardi' ko'zde tutadi:

1. Qosi'qti tin'lawshi'g'a yadlatiw.
2. U'yretip ha'm qi'zi'qtirip yadlawg'a inta payda yetiw.
3. Qosi'q mazmunin pu'tini menen tu'si'ni'wge ja'rdem beriw.
4. Qiyin so'zler menen qiyin qatarlardi' tu'si'ni'wge ja'rdem beriw.
5. Qosi'qti yesi'nde qaldi'ri'w ha'm yadta saqlaw.
6. Adamlardi'n' aldinda ko'rkem, ta'sirli yetip aytip beriw.
7. Poeziyag'a qizig'i'wshi' li'q woyatiw.

Qosi'qti yadlatiw jeke ta'rtipte qollani'w kerek. Qosi'qti yadlatiw qiyin process.

Mug'a'llimni'n' ha'm ha'r bir woqi'wshi'ni'n' jeke wo'zgesheligin yesapqa ali'wi'mi'z kerek. Bir woqi'wshi'lar zeyinli keledi, al bir woqi'wshi'lar umitshaq boli'p keledi. Woqi'wshi'larg'a yadlatqanda ha'm xor menen yemes jeke tu'rde qaytalaymiz. Yadlaw bari'si'nda yesi'nde saqlawdi toli'q wo'zlestirip bari'wlari' kerek boli'p tabilanadi'.

Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda turmi's bayramlari' boli'p wo'tedi. Wolardan ti'sqari' tematikali'q yerteklerde boladi'. Turmi'sli'q bayramlarg'a «Tuwilg'an ku'n», tematikali'q yerteklerge «Quslar ushi' p keldi», «Nawriz», «Ba'ha'r» ha'm tag'i' basqalar.

Mug'a'llim yertelikti sho'lkemlesti'ri'wde woni'n' syujetine ilayiqalay woti'ri'p ko'rkem shi'g'armalardi' toqimalardi' geyde prozali'q shi'g'armalardan ti'sqari' gu'rrin' ha'm yerteliklerden u'zindiler qollanadi'. Baslawi'sh bilim beriw mekteplerinin' baslawi'sh klasslari'nda a'debiy yertelikler, jaziwshi' -shayirlar menen ushi' rasiwlar, yubileylik datalar belgilew mu'mkin. Wolardan ti'sqari' ayirim jaziwshi' lardi'n' tvorchestvosi'na arnalg'an a'debiy ushi' rasiw wo'tkeriwge boladi'.

Tiykarg'i' syujetti ko'rkem wo'ner menen aralasti'ri'lg'an tu'rde iske asi'ril'adi'. Bulardan ti'sqari' 7-8 jastag'i' woqi'wshi'lardi'n' basqa klass woqi'wshi'lari'nda 40-45 minutli'q kontsertler sho'lkemlestirip, wolar menen birge taqmaqlar u'yreni'wge boladi'.

Juwmaqlaw

woyi'n baslawi'sh klass jasi'ndag'i' woqi'wshi'lardi'n' tiykarg'i' xi'zmeti boli'p, wol arqali' woqi'wshi' shaxs si'pati'nda qa'liplesip baradi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n woqi'wshi'ni'n' keleshekтеги woqi'w, miynet xi'zmeti, adamlarg'a mu'na'sebetini'n' qay jerde qa'liplesip bari'wi' n belgileydi.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n qa'dim zamanlardan beri pedagog, psixolog, filosof, yetnograf ali'mlar di'qqatin wo'zine tartip kelgen.

Woqi'wshi' wo'z woyi'nlarinda aldin u'lkenler miynetine uqsatiwg'a ha'reket qi'ladi', keyinsheli wolardi'n' miynetine qatnasadi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n jas a'wladti miynetke tayarlaydi'. Woqi'wshi'lar saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' bunday tu'si'ni'w birinshi' ma'rte K.D.Ushi'nskiy ta'repinen ta'riplep berilgen yedi. Wol wo'z shi'g'armalari'nda woqi'wshi'lar saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' mazmuni, wolardi'n' wo'mirden alg'an tu'si'nikleri menen belgilep woqi'wshi' shaxsi'ni'n' qa'liplesiwine ta'sir yetedi,- dep jazadi.

Solay yetip, saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' socialli'q waqiya yekenligin, saxnalasti'ri'lg'an woyi'nda do'gerek - a'tiraptag'i' ha'mme na'rseni'n' sa'wleleni'win ulli' ali'm ha'm pedagoglar wo'zlerinin' baqlaw ha'm ilimiy izertlewleri arqali' da'lillep beredi.

Mug'a'llimler woqi'wshi'lardi'n' saxnalastirg'an woyi'nnina bashhi' li'q yetiwde to'mendegilerge boysi'ni'wlari' lazim:

1. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n menen miynet wortasi'nda duri's mu'na'sebet wornatiw.

1. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n da woqi'wshi'lardi'n' bolajaq miynetkesh adamlarg'a mas bolg'an fizikali'q ha'm ruhiy si'naqlari'n ta'rbiyalaw.

Sol sebepli, saxnalasti'ri'lg'an woyi'n tariyxiy rawajlani'w processinde miynet xi'zmeti na'tiyjesi'nde payda bolg'an socialli'q

xi'zmet boli'p yesaplanadi'. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n ha'miyshe haqi'yqi'y wo'mirdi sa'wlelendiredi. Demek, socialli'q wo'mir wo'zgeriwi menen woni'n' mazmunida wo'zgeredi` saxnalasti'ri'lg'an woyi'n ma'lim maqsetke qaratilg'an sanali xi'zmet boli'p, woni'n' miynet penen ko'p uliwmalig'i' bar ha'm woqi'wshi'lardi' miynetke tayarlawg'a xi'zmer yetedi. Saxnalasti'ri'lg'an woyi'n xi'zmeti tiykarinda woqi'wshi'da woqi'w xi'zmeti rawajlanadi', woqi'wshi' qanshelli jaqsi' woynasa, wol sonshelli jaqsi' woqi'ydi'.

Saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar - ta'rbiyali'q yen' na'tiyjeli usi'llari'ni'n' biri boli'p yesaplanadi'. "Baslawi'sh bilim beriw ta'lim-ta'rbiya da'stu'r"inde de woqi'wshi'ni'n' fizikali'q ha'm psixologiyali'q rawajlani'wi'nda, individuallig'i'ni'n' kelip shi' g'i'winda, woqi'wshi'lar ja'miyetini'n' bir formag'a keliwinde saxnalasti'ri'lg'an woyi'nni'n' a'hmiyeti ko'rsetip wo'tiledi.

Ha'r qanday ko'rinistegi saxnalasti'ri'lg'an woyi'n tu'si'nip aling'an ha'm maqsetke qaratilg'an iskerlik ta'rizinde ali'p bariladi'. Woqi'wshi' ha'r qanday saxnalasti'ri'lg'an woyi'ndag'i' maqsetke yerisiw ushi'n wo'zlerine sherikler tan'laydi', za'ru'r woyi'nshi' qlardi' tabadi, woyi'n dawami'nda belgili bir ha'reket ha'm qi'li'qlar qi'ladi', woyi'nshi' lar menen ha'r qi'yli' qarim-qatnaslarg'a kirisedi. Woqi'wshi'ni'n' saxnalasti'ri'lg'an woyi'ndag'i' yerkinligi a) woyi'n yaki woni'n' mazmunin tan'lawda, basqa woqi'wshi'lar menen iqtiyarli birlesiwde; b) woyi'ng'a kirisiw ha'm shi' g'i'widi'n' wo'z qa'lewshi' liginde ha'm basqada, woyi'nlar ha'reketlerinde ko'riwi'mi'zge boladi'.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR:

1. A. Karimov. Wo'zbekstan XXI a'sir bosag'asi'nda. N.: "Qaraqalpaqstan",1999.
2. I. A. Karimov. Uzbekistan po puti uglubleniya ekonomicheskix reform. T.1995g.
3. Karimov I.A. Wo'zbekiston buyuk kelajagi sari. T., wo'zbekiston, 1998.
4. I.A. Karimov. Joqari' ma'nawiyat – jen'ilmes ku'sh. N.: "Qaraqalpaqstan", 2009.
5. Barkamol avlod arzusi. Tuzuvchilar: Sh.Qurbonov, H.Saidov, R.Ahliddinov, T., Sharq,1999.
6. Barkamol avlod – wo'zbekiston taraqqiyotining pwoydevori. – T.; «Sharq», 1997
7. Abdullayeva Q. Nutq wo'stirish. – T.; «O'qituvchi», 1980.
8. Abduraxmonova ye.A. wo'yin vositasida uquvchilar bilimini mustaqkamlash. Boshlang'ich si'nf uqituvchilari' uchun qullanma; -T.: wqituvchi. 1985 – 102B.
9. Asqarova M., Abdullayeva Y., womilxonova M. Wo'zbek tili darsligi (1-si'nf). – T.: «O'qituvchi», 1974
10. Gerbova V.V. Zanyatiya po razvitiyu rechi v starshey gruppe detskogo sada – M.; «Prosveshenie», 1984
11. Gerbova V.V. Zanyatiya po razvitiyu rechi s det'mi 4-6 let. – M.; «Prosveshenie», 1987.
12. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskie vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstana. Moskva. Pedagogika, 1991, s.200.
13. Jumasheva G.X., Ma'wlenova R.A., Baribina N.S. Baqshada saxnalasti'ri'lg'an woyi'nlar. N. «Bilim», 1995.
14. Jumasheva G.X. Balalarg'a qaraqalpaq tilin u'yretiwde didaktikali'q woyi'nlardan paydalani'w. N. «Bilim», 1997.

15. Jumasheva G.X. Teoretiko-metodi'cheskie vosnovi formirovaniya navikov wobsheniya na karakalpakskom yazike. T. «Fan», 2007.
16. Jumasheva G.X. Qaraqalpaq xali'q woyi'nlari' arqali' balalardi'n' so'ylew tilin wo'siriw. No'kis -2010.
17. Jumasheva G.X. Formirovanie vosnov kul'turi wobsheniya doshkol'nikov na karakalpakskom yazike sredstvami teatralizovannix igr / Monografiya. N., «Bilim»,1997.
18. Jumasheva G.X. Muomala kunikmalari'ni shakllantirishda badiy adabiyotning roli. // j. Maktabgasha ta'lim. 2002. №10. S. 8-9.
19. Jumasheva G.X. Priyomi aktivizatsii mislitel'nwoy deyatel'nosti detey. // j. Uzliksiz ta'lim. 2003. №5. S. 67-72.
20. Zaporojets A.V. vosnovnie problemi wontogeneza psixiki. / Aktual'nie problemi vozrastnwoy psixologii. - M.: Izd-vo MGU. 1978. S. 4-50.
21. Lessi'ng G.E. Vospitanie chelovecheskogo roda //j.Mir obrazovaniya. Moskva. 1997, №3, – S.41-47.
22. Razbayeva ye. Maktabgacha tarbiya yoshi' dagi bolalar bilan suhbat wo'tkazish. T.; «O'qituvchi», 1975.
23. Soxin F.A. Razvitie rechi doshkol'nogo vozrasta. – M.; «Prosveshenie», 1979.
24. Tixeeva ye.I. Razvitie rechi detey. – M.; «Prosveshenie», 1981
25. Ushi'nskiy K.D. Rodnoe slovo. Izbr.ped.soch. – M., Uchpedgiz.,1954. T. 2. S. 543.
26. Usova A.P. Rol' igri v vospitanii detey. – M., 1976. – 96 s.
27. Usmonova w. Talaffuz madaniyati. – T.; «Fan», 1976
28. Fedarenko G.A., Fomicheva G.A. i dr. Metodi'ka razvitiya rechi detey doshkol'nogo vozrasta. – M.; «Prosveshenie», 1984
29. Shodieva Q.S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga wo'rgatish. – T.; «O'qituvchi», 1995

30. Shomahmudova R., Mo'minova L. Bog`cha va kichik maktab yoshi' dagi bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni tuzatish. – T.; «O'qituvchi», 1981
31. Shvayko G.S. Igri i igrovie uprajneniya dlya razvitiya rechi. – M.; «Prosveshenie», 1988
32. <http://ziyonet.uz/>
33. <http://pedagog.uz/>
34. <http://edu.uz/>
35. <http://lib.km.ru/>
36. <http://www.infoart.ru/art/books/>
37. <http://ilibrary.ru/>

Tema: «A'jiniyaz babam keldi».

Sabaqtin' ko'rgizbeliligi`

1. Poeziya sultani babamiz A'jiniyaz Qosibay uli qut jasta.
2. A'jiniyaz Qosibay ulini'n' portreti
3. Babamiz A'jiniyazdi'n' tWoyi'n a xosh kelipsiz a'ziz miymanlar.
4. A'jiniyaz Qosibay ulini'n' qut jasqa tolg'anlig'i' haqqinda stend.

Sabaqtin' maqseti.

Woqi'wshi'larg'a xalqi'mi'zdi'n' wo'tkendegi tariyxi tuwrali tu'si'nik beriw, wolarg'a sheksiz hu'rmet ha'm muxabbat tuwrali ta'rbiyalap bari'w.

Sabaq barisi:

Woqi'wshi' : - Adamlar-aw adamlar. Bag'da pitken badamlar. yesitpedim demen'ler. yesitkenler qalman'lar. Mektep chayxanasi'na, ha'mme ja'm boli'p kelsi'n, A'jiniyaz babamni'n' tWoyi'n a.

Mug'a'llim: - woqi'wshi'lar bu'gin sizler menen birge babamiz A'jiniyazdi'n' qut jasqa tolg'an ku'nin belgileymiz. Bizler shayir babamizdi'n' qosi'qlari'n, taqmaqlari'n u'yrengenleri'mi'zdi'n' ata-analari'nmizg'a, miymanlarg'a jaqsi' lap aytip bereyik.

Zalg'a balalar A'jiniyazdi'n' «Bozataw» poemasi'n aytip kiredi.

Keter boldi'q bizler yendi bash ali'p,
Xosh aman bol bizden qaldi'n' Bozataw,
Xoshlasali yeki ko'zden yash ali'p,
Xosh aman bol bizden qaldi'n' Bozataw,
Jer ha'm yel bila'n dur, yel ha'm jer bila'n,
Jersiz yeldi'n' ku'ni da'rbe-da'r bilen,
O'mir wo'ter ju'rektegi sher bilen,
Qa'dirin' seni'n' bizge wo'tti Bozataw.

Woqi'wshi'lar posip tuwg'an awili Bozatawdi taslap ketip baratirg'an awil adamlari'ni'n' ayanishli ku'nin ko'rsetedi. Qollari'nda su'w qabaqlar, besikler ha'm ha'r tu'rli u'y buyimlari'n, apalari'mizdi'n' qollari'nda jas na'resteler, awil adamlari' ha'm tag'i' basqalar.

Woqi'wshi'lar saxnani aynali'p ju'rip aytip zaldan shg'i'p ketti ha'm keyninen «Ayirma» qosig'i'n aytti.

Qosi'q «Ayirma».

Er jigittin' bir muradi at bolar,
At bolmasa ju'reginde da'rt bolar,
Ha'r kim wo'z yelinde teni tusi'nda,
Jigit qa'diri bolmas yelden ayirma.

«Megzer» qusag'an qosi'qlar aytiladi'. Sonday-aq qizi Hu'rziyada balasi Niyetulla menen xoshlasqandag'i' qosi'qlari'n yadqa u'yretiwlerden ibarat boli'p tabiladi'.